

ATATÜRK'ÜN YABANCI DEVLET ADAMLARIYLA GÖRÜŞMELERİ

YEDİ BELGE
(1930 - 1937)

BİLÂL N. ŞİMŞİR
Türk Tarih Kurumu Üyesi

Aşağıda yedi belge yayınlıyoruz. Bunlar, Atatürk'ün 1930'larda yabancı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerin tutanakları ve notlarıdır. Görüşmelerde hazır bulunmuş görevlilerce kaleme alınmış, zamanında açıklanmamış ve bugüne kadar arşivde korunup saklanmışlardır. Belgeleri Türk Dışişleri Bakanlığı arşivinden buraya aktarıyoruz.

Yedi belge, yedi yılda, şu yedi görüşmeyi kapsıyor:

- i) Atatürk - Dr. Klein görüşmesi (9.11.1930),
- ii) Atatürk - Venizelos görüşmesi (26.9.1933),
- iii) Atatürk - Kral Aleksandr görüşmesi (4.10.1933),
- iv) Atatürk - Metaksaş görüşmesi (19.10.1937),
- v) Atatürk - Tataresku görüşmesi (28.10.1937),
- vi) Atatürk - Ponsot görüşmesi (10.12.1936) ve
- vii) Atatürk - Cemil Mardam görüşmesi (21/22.12.1937).

*

Birinci belge, 9 Kasım 1930 günü yapılan Atatürk - Dr. Klein görüşmesinin tutanağıdır. Dr. Klein o tarihte Amerika Birleşik Devletleri Maliye Bakanlığı müsteşarıdır. 5 Kasım 1930'da Türkiye'ye gelmiş, on gün yurdumuzda kalmıştır¹. Bu gezi sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) ile bir saat yirmi dakika süren bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew ile Türkiye Dışişleri Müsteşarı Numan (Menemenci-oğlu) Bey ve aynı Bakanlığın Özel Kalem Müdür Vekili Kadri Rıza

¹ "Mr. Klayn. Amerikan Ticaret Müsteşarı Geldi", *Cumhuriyet*, 6.11.1930, "Mr. Klayn. Amerikalı misafir Ankara'ya gitti", *Cumhuriyet*, 8.11.1930, "Mr. Klayn Ankara'dan dün avdet etti", *Cumhuriyet*, 11.11.1930.

da bulunmuşlardır. Görüşmenin notlarını Kadri Rıza tutmuştur. Aslı yedi daktilo sayfasıdır bu notların. Özel Kalem Müdürlüğü dosyaları içinde saklanmıştır.

Dr. Klein'ın Türkiye gezisi, dünya ekonomik bunalımı günlerine rastlar. 1929'da Amerika'da başlayan bunalım Türkiye'yi de etkilemeğe başlamıştır. 1929'dan beri Türk lirasının değeri hızla düşmektedir. Türk ticareti dalgalanmaktadır. Ulusal gelirimiz de düşüş göstermektedir. Türk Devlet adamları ve Atatürk'ün kendisi, ekonomik sorunlar üzerine kafa yormaktadırlar. Türk Hükümeti, çeşitli önlemler almakta, yerli ve yabancı uzmanlara raporlar hazırlatmakta, bir iktisat politikası aramaktadır. Türkiye'ye uğrayan ya da çağrılan yabancı iktisatçıların görüşleri alınmaktadır. Sorunları yerinde saptamak üzere Atatürk de, Dr Klein'la görüşmesinden on gün sonra, uzun bir yurt gezisine çıkacaktır. 18 Kasım 1930 günü başlayan bu inceleme gezisi üç ay sürecektir. Ekonomik sorunlara siyasal yoldan da çözüm aranmaktadır. Atatürk, Cumhuriyetçi Serbest Fırkayı kurdurmuştur. Yeni parti, yabancı sermayeden yararlanmayı savunmaktadır. Bunalımın giderilmesi için çeşitli görüşler değerlendirilmektedir. Türkiye'nin iktisat politikası arayışı, 1931 yılında devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle sonuçlanacaktır. Devletçilik ilkesi, Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Partisinin programına girecek ve resmîyet kazanacaktır².

Türkiye'nin bir iktisat politikası arayışı içinde bulunduğu bir dönemde Ankara'ya gelen Dr. Klein'ın da görüşleri alınmak istenir. Hem Başbakan İsmet Paşa (İnönü), hem Cumhurbaşkanı Atatürk, ayrı ayrı Amerikalı iktisatçıyı kabul ederler ve kendisiyle görüşürler. İnönü ile Dr. Klein arasındaki görüşme, 8 Kasım 1930 günü yapılmıştır. Görüşmede, dünya bunalımı, Osmanlı borçları, Amerikan sermayesinden Türkiye'nin yaralanması gibi konular üzerinde durulmuştur. İnönü, bunalımın ne kadar süreceğini sorar. Dr. Klein, son elli yılda Amerika'nın onbeş bunalım geçirdiğini, bunların ortalama önüçer ay kadar sürdüğünü söyler ve son bunalımın da bundan fazla sürmeyeceğini ileri sürer. Bu iyimserliği pek paylaşmayan İnönü başka konuya geçer. Şöyle konuşur:

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli - Selim İlkin, 1929 *Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara: 1977.

“Size Osmanlı borçlarından bahsetmek ve bu hususta açık konuşmak isterim. İmparatorluktan müdevver borçlar çok ağırdır. Halbuki memleketin bünyesi bu yüke mütehammil değildir. Biz hüsnüniyetimizi göstermek için dayınlarla iki sene evvel anlaştık. Ancak iki senelik tecrübe bize gösterdi ki yük ağırdır ve Türkiye'nin inkişafına manidir. Kapitalistler Türkiye'yi kendi hesaplarına işletmek istiyorlar. Memleketin inkişafı için attığımız her adımda onlar tarafından hazırlanmış birçok mevane, tuzaklara tesadüf ediyoruz. Meselâ birkaç ay mukaddem kibrit inhisarı mukavelenamesini müzâkere ediyorduk. Bu müzakereye de icrayı tesirden çekinmediler. Memleketin inkişafı için demiryollar, limanlar inşası hususunda Amerika sermayesinden istifade etmeği arzu ediyoruz. Bunun için Doktor Klein ne düşünüyor? Osmanlı Düyunu Umumiyesi meselesi Amerika sermayesinin müzaheretine bir engel teşkil eder mi? Bize açık ve samimî bir surette kanaatinizi söyleyiniz. Meselâ ihraç bankası için sermaye ve ihtisasa ihtiyacımız var. Mütaleanızdan istifade etmek isterim³.”

Dr. Klein, Amerikan sermayesinin sağlanabileceğini, Osmanlı borçları işinin bu yolda bir engel yaratmayacağını, ancak iki üç kişilik bir komisyonun Amerika'ya gönderilmesi gerektiğini söyler. Amerikan Büyükelçisi Grew da Türkiye'den Amerika'ya bir komisyon gönderilmesinin yarar sağlayacağını ve komisyona Amerikan Hükümetinin yardımcı olacağını belirtir. Bunun üzerine İnönü şunları söyler:

“Komisyon izamı fikri çok muvafıktır. Bu meseleyi düşüneneğiz. Ancak biz işleri Ankara'da başarmak itiyadındayız. Fakat bu esas fikre muarız değildir. Komisyon orada lâzımgelenlerle temas eder. Alâka uyandırır. Asıl işler müessesatın mümessilleriyle aramızda, burada tezekkür edilir. Bir de dediğim gibi Merkez İhraç Bankamız için sermayeye ihtiyacımız vardır, bu sermaye Amerika'dan kabili tedarik midir? Bir de mütehasıs isteriz. Mütehasısta aradığımız evsaf şudur: Hem işinin ehli olmalı, hem de kapitalist mahafilin tesiratından azade kalabilecek bir şahsiyet sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok mühimdir ve bu noktada ısrar ederiz. Ümit ederim ki münasip birini bulabiliriz.”

Dr. Klein, komisyon gönderilmesi üzerinde ısrar eder. Komisyonun Amerika'da yapacağı görüşmelerin “çok yararlı semereler vereceğın-

³ D. B. A. - H. K., (1930) Başvekil Paşa Hz.lerinin Amerika Ticaret Nezareti Müsteşarı Dr. Klein ile mülakatı, 8. 11. 1930, s. 2-3.

den katiiyen emin” olduğunu yineler. İsmet Paşa teşekkür eder ve görüşme sona erer.

Ertesi gün Cumhurbaşkanı Atatürk Dr Dr Klein’ı kabul eder. İnönü ile yapılan görüşmeden haberdirdir Atatürk. Komisyon gönderilmesi konusuna yine değinilir. Ama yalnız bu konu konuşulmaz.

İktisat tarihimiz üzerine belgesel araştırmalar yapan sayın İlhan Tekeli ile sayın Selim İlkin, son yapıtlarında, Dr. Klein’ın gerek İnönü, gerek Atatürk’le yaptığı görüşmelere değindiler. Her iki belgeyi, “Cumhuriyetçi Serbest Fırkanın muhalefetinden Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerinin etkilenmesine bir örnek olarak” andılar⁴. Belgeleri yayınlamadılar. Belgeleri 1930’ yılının koşulları içinde değerlendirmek doğrudur. Ancak, Atatürk – Dr. Klein görüşmesi daha geniş kapsamlıdır. Bu görüşmede Ankara’daki bayındırlık işleri, Atatürk’ün eseri, Gazi Orman Çiftliği, Türk Kurtuluş Savaşı gibi çeşitli konulara ve bu arada Amerikan sermayesi konusuna değinilmiştir. Belgenin eksiksiz metni aşağıdadır.

*

Belgelerden ikincisi, 26 Eylül 1933 günü Atatürk ile Venizelos arasında yapılan görüşmenin notudur. O tarihte Venizelos, Yunan ana muhalefet lideriydi. İktidarda değildi, ama yine iktidara adaydı. Yunan politikasında önemli rol oynuyordu. Muhalefet lideri olarak İstanbul’a gelir ve Atatürk’le önemli bir görüşme yapar. Bu görüşmeden bir hafta sonra, 4 Ekim 1933 günü, Atatürk ile Yugoslav Kralı Alexandre arasında, yine İstanbul’da bir görüşme yapılmıştır. Üçüncü belge, Atatürk - Kral Alexandre görüşmesinin özet tutanağıdır.

Bu iki görüşmeyi bir arada ele almak yerinde olur. Her iki görüşme, İstanbul’da, Dolmabahçe sarayında yapılmıştır. Her iki görüşmede Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü Aras da bulunmuştur. Görüşmelerin notlarını Aras kaleme almıştır. Her iki belge Atatürk’ün barışçı Balkan politikasıyla, daha doğrusu Balkan Paktı tarihiyle ilgilidir.

Balkanların bir barış bölgesi olması için sürdürülen diplomatik çabaların Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılında yoğunlaşmış olduğu görülür. Mayıs 1933’te Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü, Cenevre’de, Yugoslav Dışişleri Bakanıyla görüşmeler yapmıştır.

⁴ 1929 *dünya buhranında Türkiye’nin iktisadi politika arayışları*, s. 184-186.

İki ülke arasında bir dostluk ve saldırmazlık andlaşması yapılması için ortam hazırlanmıştır. Yunanistan ile de görüşmeler sürdürülmüştür. 11 Eylül 1933'te Yunan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maksimos Ankara'ya gelmişler ve Atatürk tarafından kabul edilmişlerdir. 14 Eylül 1933'te Ankara'da, Türk - Yunan Dostluk andlaşması imzalanmıştır. Bir hafta sonra, 21 Eylülde, Türkiye Başbakanı İsmet Paşa, Sofya'da Bulgar Kralı Boris ile görüşmüştür. Gerçi Bulgaristan, kurulacak olan Balkan Paketi'na yanaşmamıştır, ama, Türk - Bulgar Dostluk ve Tarafsızlık andlaşmasının beş yıl daha uzatılması sağlanmıştır. Bu konuda 24 Eylül 1933'te bir protokol imzalanmıştır. Ekim ayı da yoğun geçmiştir. 15 Ekimde Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu Ankara'ya gelmiş ve Atatürk tarafından kabul edilmiştir. 17 Ekim 1933'te Ankara'da Türkiye - Romanya Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması imzalanmıştır. Bunu, 27 Kasım 1933'te Belgrad'da Türkiye - Yugoslavya Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasının imzalanması izlenmiştir.

İşte bu diplomatik gelişmelerin tam ortasında, İstanbul'da, Atatürk ile Venizelos ve Kral Alexandre arasında ayrı ayrı görüşmeler yapılmıştır. Bu iki görüşme, Balkan Paketi'nin kurulmasına varan gelişmeler zincirinin en önemli iki halkasını oluşturmaktadır, denilebilir. Çünkü bu görüşmelerde Atatürk, önce Venizelos'la ve hemen arkasından da Kral Alexandre ile ilke anlaşmasına varmıştır. Ondan sonra çalışmalar hızlanmış ve 9 Şubat 1934'te Atina'da Balkan Paketi'nin imzalanması ile sonuçlanmıştır⁵.

*

Yedi belgeden dördüncüsü, 19 Ekim 1937 günü Atatürk ile Yunan Başbakanı Metaksas arasında Ankara'da yapılan görüşmenin tutanağıdır. Uzun, ayrıntılı, kapsamlı bir belgedir bu. Aslı, seyrek satır 38 daktilo sayfası tutmaktadır.

Ağustos 1936'da Yunan Hükümetinin başına geçmiş olan General Metaksas, 18-22 Ekim 1937 tarihleri arasında Türkiye'ye görkemli bir gezi yapmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında sıkı dostluk ve ittifak ilişkilerinin sürdürüldüğü bir dönemde yapılan bu geziye Türkiye'de önem verilmiştir. Türk basını konuk Başbakanı övmüş,

⁵ Bu konuda resmî belgelere dayanan ayrıntılı bilgi için bkz. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, Ankara, 1974, ss. 308-359.

geziye geniş yer ayırmıştır. Hükûmet sözcüsü durumundaki *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay, Metaksas'ı "Türk - Yunan dostluğunu apojesine (doruğuna) vardırıran Devlet adamı" olarak selâmlıyor ve şunları yazıyordu :

"Senelerden beri gittikçe kuvvetlenerek devam eden Tütük-Yunan dostluğu, Metaksas iktidarı devrinde son samimilik haddini bulmuştur. "İki millet arasında hudut yoktur!" sözü Atatürk'ündür. "İki ordu birdir." sözünü Metaksas'ın ağzından duyduk. Bunun kısaca manası iki milletin birbirine ayrılmaz kardeşlik hissi ile bağlı olduğudur. Bu dostluğun, şimdiki cihan politika şartları içinde her zamandan daha kıymetli olduğu söz götürmez. Kıyılarımızı bulanık Akdeniz suları dövüyor. Dostluğumuz kadar kuvvetli olan barışa sadık kalma ahdimiz, Avrupa insanıyeti için bir ferah noktası teşkil etmektedir. . ."⁶

Metaksas, ünlü *Averof* kruvazörüyle 18 Ekimde İstanbul'a gelmiş, 21 pare top atışıyla ve askeri törenle karşılanmış, aynı gün trenle doğruca Ankara'ya geçmiş ve ertesi gün Çankaya köşkünde Atatürk ile iki saat süren bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin Atina Elçisi Ruşen Eşref Ünaydın ve Yunanistan'ın Ankara Elçisi M. Rafael de bulunmuşlardır. Aras, Atatürk'ün konuşmalarını fransızcaya çevirmiştir. Ünaydın da görüşmenin notlarını tutmuştur. Notları kimin kaleme aldığı açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, yayınladığımız belgenin Ruşen Eşref Ünaydın'ın kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır.

Atatürk'le görüşmesinden pek duygulanıp etkilenen General Metaksas, Türk basınına şöyle demec vermiştir :

"Burada (Türkiye'de) hissettiğim ve beraberimde kıymetli bir emanet olarak götüreceğim bütün duygularımı size anlatabilmek için güçlkle kelime bulabilirim. Evvelâ şunu söyleyeyim ki, Türk milletinin, hakkında daima hudutsuz hayranlık duymuş olduğum şanlı Şefini (Atatürk'ü) yakından tanımak saadetini elde ettim. En yüksek devlet adamlarına has olan siyasi görüşleri ve keza çok derin ve geniş vukuf ve ilmi beni mebhût bıraktı."⁷

Atatürk - Metaksas görüşmesinden sonra şu resmî bildiri yayımlanmıştır :

⁶ Falih Rıfkı Atay, "Misafirlerimiz", *Ulus* (Ankara), 19.10.1937.

⁷ "General Metaksas, Türk gazetecilerine beyanatta bulundu", *Aynı Tarihi*, Ankara, II. Teşrin 1937, No. 47, s. 81.

“Elen Başvekili Ekselâns B. Metaksas, Ankara’yı ziyareti esnasında, Türkiye Reiscumhuru K. Atatürk tarafından kabul edilmiş ve Başvekil vekili Celâl Bayar ve Hariciye Vekili Dr. Aras ile uzun ve dostane görüşmelerde bulunmuştur.

“İki dost ve müttefik memleket devlet adamları, görüşmeleri esnasında, gerek beynelmilel meseleleri ve gerek memleketlerini doğrudan doğruya alâkadar eden meseleleri etrafı ile tetkik etmişler ve dostane ve beynelmilel münasebetlerinin mesud inkişafını büyük bir memnuniyetle yeniden müşahede fırsatını bulmuşlardır.

“İki dost ve müttefik memleket devlet adamları, inkişafı umumî sulh eserine esaslı bir surette faydalı olduğunu göstermiş bulunan Balkan Antantı paktına bağlılıklarını bir kerre daha müşahede eyleyerek iki memleket tarafından takip edilen ideale ve iki memleketin müşterek menfaatlerine her noktadan mutabık bulunan bu siyasete devamı kararlaştırmışlardır.

“İki dost ve müttefik devlet adamları, Yunanistan ve Türkiye tarafından takip edilen beynelmilel siyaset arasında mevcut tam mutabakatı çok büyük bir memnuniyetle görmüşler ve iki memleketi birbirine bağlayan Entente Cordiale Paktının, aralarındaki samimî ve dostane münâsebetlerin icaplarına tamamiyle tevafuk eylediğini bir kere daha müşahede etmişlerdir”.⁸

Bu ortak bildiriye Atatürk - Metaksas görüşmesinin tutanağı tamamlar. İki saat süren bu görüşmede iki ülkeyi ilgilendiren sorunlar ayrıntılarıyla ele alınmış, bundan başka diğer konulara da değinilmiştir. Atatürk'ün konuşmaları yer yer kendi ağzından çıktığı biçimde saptanmıştır.

Metaksas, 22 Ekim gecesi *Averof* zırhlısıyla Türkiye'den ayrılmıştır. Bir gazete, “Yunan başvekilinin ziyaretini Cumhuriyet bayramında Romen başvekilinin ziyareti takip edecektir. Bu ziyaretler Balkan Antantının sarsılmaz kuvvetinden şüphe edenlere ne kadar gaflette olduklarını anlatacaktır” diyordu⁹.

*

⁸ “General Metaksas'ın Ankara'yı ziyareti münâsebeti ile bir resmî tebliğ neşredildi”, *Ayın Tarihi*, II. Teşrin 1937, No. 47, s. 81-82.

⁹ Şevket Bilgin, “Metaksas memleketimizin misafiri”, *Yeni Astar* (İzmir), 19.10.1937.

Gerçekten beş gün arayla Yunan başbakanının gezisini, Romen Başbakanı Tataresko'nun gezisi izlemiştir. Tataresko, 27 Ekim 1937 günü deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş, aynı gün akşamı trenle Ankara'ya geçmiştir. 28 Ekim 1937 Perşembe günü Çankaya köşkünde Atatürk-Tataresko görüşmesi yapılmıştır. Görüşmede, Dışişleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü Aras, Romanya'nın Ankara Elçisi Telemak ve Türkiye'nin Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver de bulunmuşlardır. Görüşmenin notlarını Tanrıöver tutmuştur. Aşağıdaki belgelerden beşincisi işte bu görüşmenin tutanağıdır.

Dost ve müttefik Romanya başbakanının tam Cumhuriyet bayramı günlerine rastlayan gezisi Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır. Gazeteler bu geziye de geniş yer ayırmışlardır. *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı şunları yazıyordu:

"Balkan Antantının sayın ve sayılı direği olan Romanya'nın başvekili M. Tataresko dünden beri memleketimizin aziz misafiri bulunuyor. Türkiye'ye hoş gelmiş ve safalar getirmiş... M. Tataresko'nun memleketimizi ziyaretinin Cumhuriyet bayramımızın yıldönümüne tesadüf etmesinden bilhassa memnunuz..."

"Geçen yıl Romanya Hariciye Nazırı M. Antonesko Ankara'nın misafiri bulunurken Büyük Şefimiz Atatürk'ün kendisile bir hasbihalinde harici siyaset hesabına Türkiye'nin belli başlı umdelerini en yüksek ifadelerle anlatmıştı. Büyük asker Atatürk'ün anlayışında bundan sonra milletlerin harici siyasetleri en yüksek insanlık hedefi olarak ancak sulhtan ibaret olabilir ve olmalıdır..."

"Kimseye tecavüz etmek fikrini taşımayan ve müttefik varlıklarımızın müşterek menfaatlerini her taarruzdan vikayeye azimli olan ittifakımızın memleketlerimizde temin ettiği faydaları zikretmek, Balkan Antantının hatta Balkanlar çevresine münhasır kaldığı surette dahi ne iyilikler temin ettiğini göstermeğe kâfidir.

"İşte dost ve müttefik memleket başvekilini ve onun şahsında bütün Romen memleket ve milletini bu çok hakiki sebeplerden dolayı bu kadar hararetle karşılıyor, kucaklıyor ve seviyoruz¹⁰."

Tataresko da bu dostça karşılanışa gereken karşılığı varmekten geri kalmıyordu. Ankara yolunda, İzmit istasyonunda kendisini alkışlayan halka şöyle sesleniyordu:

¹⁰ Yunus Nadi, "Romen Başvekili M. Tataresko aziz misafirimiz", *Cumhuriyet* (İstanbul), 28. 10. 1937.

“Türk halkı emin olabilir ki Ankara’da kıymetli idarecilerinizle yapacağım temas iki memleket arasında esasen sarsılmaz olan dostluğu daha kuvvetli bağlarla bağlayacaktır. Ben Türkiye’ye yalnız bir nazır sıfatıyla değil aynı zamanda bir Türk dostu olarak geldim¹¹.”

Ankara’da, Başbakan Celâl Bayar tarafından onuruna verilen ziyafette Atatürk’ün sağlığına kadehini kaldırırken de Tataresko şöyle konuşuyordu:

“Millî bayramınız arefesinde, eser ve terakkileri tarihin en büyük derslerinden birinini teşkil eden yeni Türkiye hakkında memleketimizin samimî tazimatını bildirmeme ve keza Türkiye’nin şanlı yaratıcısı Reisicumhur Atatürk’ün büyük bir milletin mukadderatına nikehban olan ve onu emin ve tecrübeli bir elle parlak mukadderatının zirvelerine dev adımlarıyla sevkeden o Büyük Adamın önünde hayranlıkla eğilmeme müsaade buyurunuz¹².”

Atatürk’ün yanından çıktıktan sonra da konuk başbakan Türk gazetecilerine dönerek, “Ankara’yı ziyaretim, muzazzam eserile bütün dünyanın bihakkın hayranlığını celbeden Reisicumhur Atatürk’e tazimatta bulunmak... fırsatını bana vermiştir” diyordu¹³.

Atatürk-Tataresko görüşmesinden sonra şu ortak bildiri yayınlanmıştır:

“Romanya Başvekili Ekselâns Tataresko, Cumhuriyet Hükûmetine dostça bir ziyaret ve Türkiye’nin misafiri olarak millî bayram merasimine iştirak etmek üzere 28 İlkteşrinde Ankara’ya gelmiştir.

“Bu ziyaret esnasında Ekselans Tataresko Reisicumhur Atatürk tarafından kabul olunmuştur.

“Diğer taraftan, Bay Tataresko, Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü Aras arasında mükâlemeler olmuş ve bu mükâlemeler esnasında iki memleket devlet adamları beynelmilel vaziyetin muhtelif veçhelerini tetkik etmişler ve Balkan Antantı memleketlerini birbirine bağlayan sıkı rabıtalara sayesinde, Balkan Antantının azimle bağlı bulunduğu sulh ve milletlerin teşriki mesai dâvası uğrunda semereli gayretler sarfedilmiş olduğunu müşahede eylemişlerdir.

¹¹ *Ayn Tarihi* (Ankara), II. Teşrin 1937, No. 47, s. 93.

¹² “Akselâns Tataresko şerefine verilen ziyafette, Bay Celâl Bayar ve Tataresko birer nutuk söylediler”, *Ayn Tarihi*, II. Teşrin 1937 No. 47, s. 99.

¹³ “Ekselans Tataresko Türk matbuat mümessillerine beyanatta bulundu”, *Ayn Tarihi*, II. Teşrin 1937 No. 47, s. 99.

“Bu görüş ve menfaat mutabakatı ilerisi için de müştereken tahakkuk ettirilecek feyizli bir çalışmaya imkân verebilecektir.

“Türkiye ile Romanya arasında ticaret münâsebetleri de bir noktai nazar teatisine mevzu teşkil etmiş ve bu noktai nazar teatisi iki memleket arasındaki mübadele işinin daha iyi bir tarzda kurulması hususunda Türk ve Romen Devlet adamlarının beslediği azmin müşahedesini mümkün kılmıştır. Ve mevcut ticaret andlaşmalarının düzeltilmesine yakında Bükreş'te tevessül olunması kararlaştırılmıştır.

“Ekselâns Bay Tataresko'nun ziyareti iki müttefik memleket arasındaki dostluk bağlarının sağlamlığını bir kerre daha müşahedeye imkân vermiştir¹⁴.”

Atatürk-Tataresko görüşmesinin tutanağı bu ortak bildiriyle yanyana konup birlikte incelenince görüşmenin içeriği daha iyi ortaya çıkmaktadır.

*

Altıncı ve yedinci belgeler Hatay sorunuyla ilgilidir. Atatürk, önce 10 Aralık 1936 akşamı Ankara'daki Fransız Büyükelçisi M. Ponsot ile bu sorunu görüşür. Bir yıl kadar sonra, 21/22 Aralık 1937 gecesi de Ankara'da bulunan Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile uzun bir konuşma yapar. Bu görüşmede Hatay sorunu ve Suriye'nin bağımsızlığı üzerine önemle eğilir. Son iki belge bu iki görüşmenin notlarıdır.

Bu belgeleri zaman içindeki yerlerine daha iyi oturtabilmek için Hatay dâvasının gelişmesini kısaca anımsamak yerinde olur: 9 Eylül 1936'da, Fransa ile Suriye arasında bir andlaşma parafe edilir. Andlaşmayla Suriye üzerindeki Fransız manda yönetiminin sona erdirilmesi öngörülür. Bu kadarla kalsa Türkiye bundan olsa olsa sevinç duyacaktır. Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı vermiş bir ülke olarak Türkiye, komşu Suriye'nin de bağımsızlığa yönelmesini alkışlayacaktır. Ve alkışlar. Ne var ki, yapılan andlaşma, İskenderun sancağı konusundaki Türk - Fransız andlaşmasının uygulanmasını, Türkiye'ye danışmadan Suriye'ye bırakmayı öngörür. Bunun anlamı, Hatay'ın ileride Suriye'de kalması, Hatay Türklerinin Suriye'de bir azınlık durumuna düşmesi demektir. Mandater Fransa'nın bu dönem politikası bardağı taşırır. Hatay, veya o zamanki deyiimiyle Sancak

¹⁴ *Ayn Tarihi*, II. Teşrin 1937, No. 47, s. 100.

sorunu yeniden alevlenir. Türkiye, resmen dâvaya el atar. Ankara Hükûmeti, Suriye'ye tanınacak yeni rejimin, İskenderun sancağına da ayrıca tanınmasını ister. Dışişleri Bakanı Dr. Aras, Eylül 1936'da bu düşünceyi Milletler Cemiyeti konseyinde ortaya atar¹⁵. Hemen arkasından Türkiye ile Fransa arasında çetin bir diplomatik kavga başlar. Kavga, önce diplomatik notalar değiş-tokuşu biçiminde görülür. İki ay içinde beş nota alınıp verilir. 9 Ekim 1936'da ilk Türk notası Fransa'ya sunulur. Karşılık olarak 10 Kasım'da birinci Fransız notası gelir. Pek yetersizdir. Bunu, yedi gün sonra ikinci Türk notası izler. 1 Aralık günü Fransa'dan ikinci nota alınır. 4 Aralık'ta Türkiye, Fransa'ya üçüncü bir nota daha verir...

Türkiye için kısa zamanda ulusal dâva olmuştu Hatay. Birkaç ay önce Montreux sözleşmesini imzalayarak Boğzlar sorununu çözüme bağlamış olan Türkiye, bu kez tüm dikkatini Hatay'a çevirmişti. Türk basını sözbirliği etmişti; Suriye'nin bağımsızlığa yönelmesini bir ağızdan alkışlayıp kutluyordu. Ama aynı hakkın Hatay'a da tanınmasını istiyordu. Fransızlarla anlaşmayı yapan Suriye heyetinin, dönüşte İstanbul'da verdikleri demeç, Türk basınına büsbütün kamçılamıştı. Çünkü Suriye'li devlet adamları Sancak Türklerinden "azınlık" diye söz etmişlerdi. Türk kamuoyu Hataylıların Suriye içinde bir azınlık olarak kabul edemiyor, ayrı bir varlık sayıyordu. *Ulus*'ta Falih Rıfki Atay, "Münakaşa olunan mesele, Suriye mıntakası içinde bir ekalliyet dâvası değil, ayrı bir mıntakanın halk ekseriyetine hukuk vermek dâvasıdır. Sancaklılar da Suriyeliler gibi talilerine hâkim olmalıdırlar" diyordu¹⁶. *Tan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman, "Suriye heyeti, Sancak Türklerinin Suriye idaresi altında bir ekalliyet muamelesi göreceğinden bahsetmiştir... (Halbuki) Sancak tama-

¹⁵ Dr. Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Konseyinde şöyle konuşur:

"Fransa mümessili, Suriye'de Fransız Hükûmetinin yeni bir rejim tatbik etmek fikrinde bulunduğunu bildirdi... Alâkadar toprakların hemen yakınında bulunan ve bundan başka da Fransa ile çok dostane münâsebetler idame eden Türkiye'nin böyle bir anlaşmaya olan alâkasını tebarüz ettirmeğe lüzum yok gibidir... Mevzuu-bahs olan rejim büyük bir Türk ekseriyetinin ikamet ettiği İskenderun ve Antakya mıntkasını da ihtiva eylemektedir. Fransız Hükûmetinin, mezkûr mıntkayı da halkın kendi işlerini bizzat kendilerinin görmesini temin eden bir muameleden istifade ettireceğini ümit etmek isterim... bu suretle verilecek imkânın da Fransa ile Türkiye arasındaki samimî münasebetlerde diğer bir bağ teşkil etmesini temenni eylerim." (*Aynı Tarihi*, I. Teşrin 1936, No. 34, s. 49).

¹⁶ Falih Rıfki Atay, "Suriye ve Sancak", *Ulus* (Ankara), 25.9.1936.

mile Türklerle meskûn bir sahadır. Burası Türk vatanının tabii bir parçasıdır” diye yazıyordu¹⁷. *Kurun* gazetesinde Sadri Ertem, bu yazılanlara şunları ekliyordu: “Suriye’nin istiklâline kavuşmasını, antiemperyalist bir harp yapmış ve kazanmış bir topluluk sıfatile prensiplerimizin hudutlarımız dışında da zaferi sayarız... Suriye’nin istiklâline kavuştuğu bir zamanda Fransız mandasına terkedilmiş olan İskenderun ve Antakya muntakasının Suriye mandasına terkolunacağından bahsediliyor... İskenderun ve Antakya’yı nüfus ve tabii şartlar bakımından Suriye saymak imkânı yoktur... Sancak muntakasının Suriye muntakasına girmesi mümkün değildir¹⁸.” Bir başka gazeteci, “Suriye’deki Türkler ekalliyet değildir” diye başlık atıyor ve Sancak Türklerinin “Suriye’nin bir ekalliyeti halinde yaşamağı kabul edeceklerini tahmin, çok yanlış olur” diyordu¹⁹.

Kısacası, 1936 sonbaharında Hatay sorunu Türk kamuoyuna maledilmiş ve Türkiye’nin bir numaralı ulusal dâvası durumuna gelmiş bulunuyordu. Atatürk, 1 Kasım 1936 günü T. B. M. M. önünde yaptığı konuşmada Hatay sorununu “milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele” diye belirliyor ve şunları ekliyordu: “Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini anlarlar ve tabii görürler.”²⁰.

Bu arada Hatay’da olaylar başlar. Fransızlar, İskenderun sancağına yeniden asker sokarlar; 30 Kasım’da Sancak’ta yapılan ikinci derecede seçimlerde hile ve baskı yollarına başvururlar. Sokak kavgaları yoğunlaşır. Ölenler ve yaralananlar olur. Birçok Türk tutuklanır. Ve Türkiye 8 Aralık’ta sorunu Milletler Cemiyetine götürür.

İşte tam bu sırada, yani Hatay sorununun Milletler Cemiyeti Konseyinde görüşülmeye başlanmasından az önce, 10 Aralık 1936’da Atatürk, Ankara Palas’ta Fransız Büyükelçisi M. Ponsot ile görüşür. Türk - Fransız ilişkileri ve Hatay konusundaki görüşlerini anlatır. Sorunun hakça çözümünü ister. Bu amaçla kalkıp Paris’e gitmesi için Büyükelçiyi adeta sıkıştırır.

¹⁷ Ahmet Emin Yalman, “Suriye Heyetinin sözlerine cevap”, *Tan* (İstanbul), 24.9.1936.

¹⁸ Sadri Ertem, “Sancak ve Suriye”, *Kurun* (İstanbul), 28.9.1936.

¹⁹ Kemal Ünal, “Suriye’deki Türkler ekalliyet değildir”, *Ulus* (Ankara), 24.9.1936.

²⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul 1945, Cilt I, s. 377.

Bu görüşmeden bir yıl sonra da Atatürk, Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile görüşmüştür. Bu bir yıl içinde önemli gelişmeler olmuştur. 1937 yılında bağımsız Hatay devletinin kurulmasına doğru adımlar atılmıştır. 27 Ocak'ta Türk ve Fransız Hükümetleri ilke olarak anlaşılırlar. Anlaşma Milletler Cemiyeti Konseyinin onayına sunulur. Sancak'ın ayrı varlığı, iç işlerinde özgür olması ve Türkçenin de Sancak'ta resmî dil sayılması kabul edilir. Bu ilkelere uygun olarak 29 Mayıs'ta Türkiye ile Fransa arasında andlaşma imzalanır. Sancak'ın ayrı varlığı ve anayasası Milletler Cemiyetince onaylanır. 3 Haziranda Suriye Mebuslar Meclisi bir bildiri yayımlar. İskenderun'u "Suriye topraklarının bir parçası" saydığını açıklar. Hatay'ı ayrı varlık tanıyan andlaşmayı tanımadığını belirtir. Bu protesto'nun etkisi olmaz. Çünkü nüfusunun çoğunluğu Türk olan Hatay'ı Suriye'nin parçası saymak, ulusların egemenliği ilkesine aykırı düşmekteydi²¹.

1937 yılının son aylarında Hatay kavgası daha da kızışır. Yılın ilk yarısında kâğıt üzerinde kabul edilen ilkelerin uygulanmasına sıra gelip dayanmıştır. Fransızlar yan çizmeye çalışırlar. 27 Kasımında Milletler Cemiyeti Konseyi Hatay'da yeni rejimin uygulanmasına karar verir. Fransız manda yöneticileri yeni rejimi resmen ilân etmezler. Atatürk, 1 Kasım 1937 günü T. B. M. M.'de yaptığı konuşmasında "yeni Hatay rejiminin meriyete girmesine kısa bir zaman kalmıştır" demişti. Ama Fransızlar çeşitli güçlükler çıkarmaktan geri durmazlar. Fransız manda rejimi sürekli olarak Türk-lük aleyhinde çalışır. Türk-Fransız ilişkileri yeniden gerginleşir. Türkiye, 3 Aralık günü Fransa'ya bir nota verir. Üç gün sonra da Türkiye - Suriye dostluk andlaşmasını fesheder. Yeni bir andlaşma yapmak istediğini açıklar. Hatay'a gönderilen Milletler Cemiyeti Komisyonu da yanlışlıklar yapar. Hatay seçimleri için hazırlanan yönetmelikte Türk görüşüne ters düşen kararlar alma yoluna sapar. 15 Aralık'ta Türkiye bunu protesto eder.

Suriye Başbakanı Cemil Mardam, işte tam bu gelişmeler ortasında, 20 Aralık 1937 günü Türkiye'ye gelir. 21 Aralık'ta Ankara'da ağır-lanır. Aynı gece Ankara şehir lokantasında Atatürk'e tanıştırılır. Aralarında uzun bir konuşma geçer. Anadolu Ajansı şu kısa haberi verir:

²¹ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara: 1978, s. 11 vd.

“Atatürk, Ankara şehir lokantasında davetlileri ile bulunurken, bundan malûmattar olan Hariciye Vekili, Dahiliye Vekili arkadaşı ile birlikte, misafirleri bulunan Suriye Başvekili Cemil Mardam Bey'i Reiscumhura müsadeleri ile takdim etmişlerdir. Atatürk, Suriye Başvekilini ve seyahat arkadaşı Adil Arslan beyi nezdlerinde alıkoymuşlardır. Cereyan eden mükâleme esnasında Atatürk, Suriye halkını muhabbetle selâmladıklarını ve Türkiye'nin Suriye'yi müstakil ve mes'ud görmeye bahtiyar olacağını beyan buyurmuşlardır²².”

Bu haberde Atatürk'ün Cemil Mardam'a söyledikleri iki satırla geçiştirilmiştir. Gezi üzerine yayınlanan resmî bildiriye ise Atatürk-Cemil Mardam görüşmesine açıkça hiç değinilmemiştir²³. Cemil Mardam, Türkiye'den ayrılırken Dışişleri Bakanı Dr. Aras'a çektiği telgrafta, “Büyük Şef Ekselâns Cumhurbaşkanını Atatürk tarafından söylenen sözler, büyük Türk milleti ve onun yüksek Şefi hakkında derin bir dostluk ve hudutsuz bir hayranlık besleyen Suriye milletinin doğrudan doğruya kalbine varacaktır” diyordu²⁴. Ama Atatürk'ün söylediklerini deşmiyordu. Basında çıkan yazılar da Anadolu Ajansı'nın verdiği kısa habere dayanıyordu²⁵.

Atatürk - Cemil Mardam görüşmesinin perde arkası aşağıda yedinci belgede saptanmış bulunmaktadır. Aslı dokuz daktilo sayfası tutan bu belgede ayrıntılar vardır. Atatürk, Suriye'ye sevgi ve selâmlarını göndermek ve bağımsızlık dilemekle kalmamıştır. Geniş kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Sofra başında geçen ve gece yarısından sonraya da uzanan görüşmede Atatürk, büyük bir açık yüreklilikle konuşur. Zaman zaman parlar, kükrer. Fransızlara çok sert biçimde çatar. Fransızlar “Suriyelilerin ellerini kollarını bağlamışlar” der. Cemil

²² *Aynı Tarihi*, Ankara, II. Kânun 1938, No. 49, s. 73.

²³ Bildiri şuydu:

“Ankara'da bulunduğu müddet zarfında, Suriye başvekili Cemil Mardam bey Türkiye Başvekili Celâl Bayar ile mülâki olmuş, Hariciye vekili Dr. Aras'la müteaddit defalar görüşmüş ve Cumhuriyet Hükümetinin diğer ricali ile de temaslarda bulunmuştur.

“Bu görüşmeler esnasında iki memleketi alâkadar eden bütün müesseseler bahis mevzuu olmuş ve büyük bir samimiyet içinde cereyan eden bu noktai nazar teatisi neticesinde bundan sonra, hasıl olan mutabakat dairesinde çalışılması takarrur etmiştir.” (*Ibid.*).

²⁴ *Ibid.*, s. 73

²⁵ Örneğin: Yunus Nadi, “Atatürk'ten Suriye'ye selâm ve muhabbet”, *Cumhuriyet*, 24. 12. 1937.

Mardam'a döner : "Çözünüz onları, koparınız o bağları!" diye haykırır. "Ben söylüyorum ki İslâm âlemi ve Suriye milleti ve devleti tamamıyla ve katiiyen müstakil olmalıdır. . . Bunun aksini düşünmek meskenet olur" diye ekler. "Çok temenni ederim ki Fransız Hükümeti aklını başına toplasın" der. Hatay konusunda ise bu "benim için bir namus meselesidir" demektedir Atatürk. . . .

Belgeler, o zamanki yazım biçimlerine dokunulmaksızın, oldukları gibi aşağıda yayınlanmaktadır. Bunların Atatürk ve Türk diplomasi tarihi araştırmalarına azçok katkısı olacağı umulur.

BELGE NO. I

REİSİCUMHUR HAZRETLERİNİN AMERİKAN TİCARET MÜŞTEŞARI
DOKTOR KLEIN İLE MÜLÂKATI

Ankara: 9 Teşrinisani 1930,
Saat 16.00-17.20

Mülâkatta hazır bulunan zevat:

Reisicumhur Hazretleri
Amerikan Sefiri
Doktor Klein
Hariciye Müsteşarı Numan Bey Efendi
Hariciye Hususî Kalem Müdür Vekili Kadri Rızan.

Ankara'daki asârı umran.

Reisicumhur Hazretleri Doktor "Klein"'ı saat on altıda kabul buyurdular. Doktor Klein kendisini tenezzülen kabul buyurmak lutfunda bulunduğundan dolayı Reisicumhur Hazretlerine şükranlarını hararetle arzetti ve Ankara'yı ziyaretinden ve gördüğü asârı umrandan mütehayyir kaldığını söyledi. Gazi Orman çiftliğini gezdiğini ve çiftliğin kendi nazarında yeni Türkiyenin ruhunu gösterir bir timsal ve memleketin hangi sahalarda yürümek istediğini gösterir canlı bir vesika olduğunu, çok sitayişkâr ve çok samimi bir lisanla söyledi ve sözlerine devam ederek dedi ki:

"Sureti umumiyede Türkiye'deki meşhudatım iki kelime ile hulâsa edilebilir; hayret ve takdir. . .

On sene gibi kısa bir müddet zarfında Türkiyede çok esaslı, çok büyük, çok muvaffakiyetli işler yapılmıştır. Bunlara hakim olan

isabetli nazarı, cesareti, hayretle, takdirle, selâmlamamak mümkün değildir.

Bir mukayese.

Zatı Samilerinin bu kadar muvaffakiyetle riyaset buyurduğu Devlet ve Hükûmetin başardığı işleri vaktile Amerikanın garbine doğru hicret ederek oraların imarına muvaffak olan büyük ideal ve cesaret sahibi kahramanların icraatına benzetmekte hata etmemiş olurum. Bu muhacirler, şimdi Amerikanın Garp Eyaletleri denilen o çorak havaliyi nasıl inkişafa mazhar ettilerse Türkler de eski medeniyetlerin makarri olan bu toprakları, ve o medeniyetlerin bıraktığı izleri, terakkiye mani ananeleri, hurafeleri yıkıp yeni bir medeniyet kurdular. Bence Sizin başardığınızın şerefi daha büyüktür, zira Amerikanın Garp Eyaletlerinin sahne olduğu mücadele tabiat ile mücadele hududunu geçmemişti. Halbuki siz, Türkler, hem tabiat, hem de ananat ile mücadele ettiniz, ve çok kısa bir zaman zarfında temamile muvaffak oldunuz.”

Gazi Orman çiftliği.

Gazi Hazretleri bu sözlerden çok mütehassis oldu ve Doktor Klein'e teşekkür ederek:

“Çiftliğin üç senelik kısa bir ömrü vardır. Öyle zannedirim ki hali hazırı üç senelikten fazla bir emeğin ifadesi gibi görünüyor.” buyurdular ve çiftlik işine başladıkları zaman işin yabancısı olduklarını söyledikten sonra, çiftliğin inkişafı hakkında mufassal malûmat verdiler. Badehu çiftçiliğin ellerini kavuşturarak her şeyi tabiattan beklemek demek olmadığını ve bir fen ve makine meselesi olduğunu uzun uzadıya izah buyurdular ve devam ederek dediler ki:

“Evet, çok güzel ifade buyurdunuz. Mücadelemiz çok çetin oldu. Lâkin henüz başlangıçtayız. İmparatorluktan tevarüs ettiğimiz şey harap bir memleketten ibarettir. Şöyle bir teşbih yapayım: Vefat eden bir babadan oğullarına bir ev kaldı, farz ediniz... Ev o kadar harap, o kadar harap ki behemehal esaslı tamire muhtaç... Buna ise para lâzım... Varisler bu halden memnun olurlar mı sanırsınız?... İşte bulunduğumuz vaziyet... Vaktile Osmanlı Sultanları halkın en eyi unsurlarını İmparatorluğun uzak aksamina, hudutlara harbe gönderirlerdi. Geriye kalan ikinci derecede kabiliyet sahibi olanları ise öldürünceye kadar çalıştırlar ve bunların

mahsulü sayini hemen kâmilen gaspederlerdi. Halk bu yüzden daima fakir bir halde kaldı.

Millî Mücadele.

Mütareke imzalandığı zaman memleketin mühim ve mahsuldar aksamı işgal altına alındı. Silâhlarımız elimizden alındı. Vaziyet pek ümitsiz bir halde bulunuyordu. Her şeydan evvel düşmanı memleketten dışarı atmak lâzımdı. Bu, her düşüncenin, her mülâhazanın fevkinde bir lâzime idi. Uzun emekler, gayretlerden sonra buna muvaffakiyet hasıl oldu. Düşman çekilmişti. Lâkin memleket harap bir halde kalmış idi. Yıkılmış şehirlerin imârı lâzımdı. Behemehal yapılması lâzım gelen şimendiferler, yollar ve limanlar vardı. Su tesisatını unutmamalı. . . . Velhasıl koca bir memleket baştan aşağıya kadar techiz edilmek ihtiyacında idi. Halbuki memleket ve halkın iktisaden bitap olması yüzünden bankalarda millî sermayeye nüve teşkil edecek tasarruflar mevcut değildi. Memleketin imârı, istihsalâtın tezyidi ve iktisadiyatın başka ve yeni esaslar üzerinde tanzimi için, başarılması lâzımgelen umuru nafia için paraya çeşdi ihtiyacımız vardı. Buna zamimeten -ne için saklamalı? samimi olalım- Türk milleti iktisadî hayattan, ticaretten bir şey anlamıyordu. Yapılacak işlerin millî sermaye ile, yani efradın teşkil edecekleri millî şirketker marifetile yapılmasına maddeten imkân görülemedi. Bunları Hükûmet kendi yapmağa karar verdi. Bu tarzı hareketimizi maruf bir iktisat âlimi olmak sıfatile nasıl bulursunuz? Fikrinizi sarih ve açık olarak söylemenizi çok rica ederim. Böyle yapmakla hata mı ettik? . . .”

Doktor Klein hiç tereddüt etmeden cevap verdi ve dedi ki: “Mevcut şeraite nazaran Hükûmetin tuttuğu yoldan gayri bir hattı hareket ihtiyar edilemezdi. Bu sahada zaten muvaffakiyetler elde edilmiş bulunuyor. İsbeti tahakkuk etmiş olan bu iktisadî siyasetinden dolayı Hükûmet şayanı tebriktir.”

Türkiye ve Amerika Sermayesi.

“Muhtelif Vekil Beylerle iktisadî mevzular ve ezcümle Amerika-Türkiye münasebatı hakkında görüştüm. Mülâkatlarımızdan pek memnunum. Bilhassa Başvekil Paşa Hazretleriyle Amerika sermayesinin Türkiyede faaliyete geçmesi hakkında açık ve samimi görüştüm. Kendilerine Amerika mahafili maliye ve sınıyesinin tenvir ve irşadı için Türkiye Hükûmeti tarafından Amerikaya iki üç kişilik bir Komis-

yon gönderilmesini teklif ettim. Bu komisyonun, Türkiyede yapılacak işler, başarmak istenen nafia programı hakkında vazih, erkama müstenit, malûmat vermesi lüzumunu tebarüz ettirdim. Komisyon behemehal Amerikada alâka uyandıracaktır. İlerisi kendiliğinden gelir. Herhalde başta Reisicumhur Mr. Hoover olduğu halde Amerika Hükûmetinin ve Ticaret Nezaretinin Türk heyetine azamî derecede muavenet ve muzaheretle bulunacağını temin ederim”.

Reisicumhur Hazretleri cevaben dedi ki:

“Teminatınıza teşekkürler ederim. Başvekil Paşa sizinle dünkü mülakatı hakkında bana malûmat verdi. Bu hususta ben de kendisile temamilen hemfikirim ve komisyon izamî fikrini pek muvafik görürüm. Tercihan Amerika sermayesinin memleketimizde çalışmasını çok arzu ederim. Bakınız, size yakın maziye ait bir hatıramı nakletmek isterim. Bundan takriben onbir sene evvel toplanan Erzurum kongresinde ittihaz edilen mukarreratın üçüncü maddesinde tercihan Amerika sermayesinden istifade etmemize dair sarih bir kayıt vardır. Bu kayıt o vakitler, ve bilâhare birinci Millet Meclisinde, itirazları mucip oldu. Bana dediler ki: Bu kayıt mevcut oldukça Avrupa sermayesini kendimize düşman yapacağız. Ben de cevaben dedim ki: “Avrupa bize zaten düşmandır. Düşmanın dost olmasını beklemek abestir.”

İşte görüyorsunuz ki Amerika sermayesinden istifade fikri yeni değildir.”

Doktor Klein bu sözlerinden dolayı Reisicumhur Hazretlerine teşekkür etti ve dedi ki: “Bu seyahatım Sefir Mr. Grew tarafından gösterilen lüzum üzerine ve kendisinin teklifine binaen ihtiyar edilmiştir. Şahsî dostum olan Amerika Reisicumhuru bu meseleye ehemmiyeti mahsusa atfeyleyor. Sair memleketlerde ikişer, üçer gün kaldığım halde Türkiyeye oniki gün tahsis ettim. Bu da Zatı Samilerine bu alâka hakkında bir fikir verebilir sanırım. İzmirde ve Mersinde ikişer gün kalacağım. O havaliyi ariz ve amik tetkik edeceğim.”

Reisicumhur Hazretleri Adana havalisinin mesahai sathıye itibarile Mısıra muadil olduğunu ve toprağının ise, keyfiyet itibarile, Mısırunkinden dun olmadığını, ancak Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden elyevm faide yerine zarar görüldüğünü, behemehal setler inşasile su basmasının önüne geçilmek ve pamuklarımızın cinsini ıslah etmek lâzımgeldiğini ileri sürdüler.

Doktor Klein Reisicumhur Hazretlerinin sözlerini tasdik etti. Adana pamuğunun Amerika sanayiini alâkadar ettiğini ifade ve otomobil lâstikleri imalinde kullanılan Mısır pamuğunun evsafında pamuk yetiştirildiği takdirde Amerika sanayiinin Adana pamuklarına bir mahreç teşkil edebileceğini ilâve eyledi.

Reisicumhur Hazretleri Doktor Klein'in o akşam hareket edeceğini haber alınca pek istifadeli bulduğu bu mülâkata nihayet vermek mecburiyetinde kaldığından dolayı teessüf etti ve "Ümit ederim ki bu seyahatınızı diğerleri takip eder. Her ziyaretinizde sizinle görüşmek ve gördüğünüz tahavvülâtı sizin gibi salâhiyettar bir zatın ağzından işitmek isterim, bu benim için bir zevktir. Size iyi seyahatler temenni ederim. İnşallah tekrar görüşelim." dediler.

Doktor Klein Gazi Hazretlerine şükran ve minnetlerini müteheyycane arzetti.

Sefir de bu sözlere iştirak etti. Amerika Sefiri olmak sıfatile bir vatandaşını kabul buyurmak lutfunda bulunduğundan dolayı Reisicumhur Hazretlerine ayrıca teşekkür etti.

Sefir ve Doktor Klein Gazi Hazretlerine veda ederek ayrıldılar.

Hususi Kalem Müdür V.
(İmza) Kadri Rıza

D. B. A. - H. K. 1930.

BELGE NO. 2

GAZİ MUSTAFA KEMAL - VENİZELOS GÖRÜŞMESİ HAKKINDA
HARİCİYE VEKİLİ TEVFİK RÜŞTÜ BEYİN KALEME ALDIĞI NOT

Çok Gizli

26 Eylül 1933

Reisicumhur Hazretleri İstanbul'da misafir bulunan M. Venizelos'u Dolmabahçe sarayında kabul etmiştir.

Mülâkat uzun sürmüş, Türk - Yunan dostluğunun salâbet ve kuvveti ve sulha hizmeti etrafında cereyan eden mükâlemeden sonra görüşme zeminini Balkan anlaşması teşkil etmiştir. Bu mülâkatta hazır bulundum.

M. Venizelos beş Balkan Devleti arasında sulhun muhafazası ve hudutların emniyeti için anlaşma yapılmasının faidesinden bah-

setmiş ve şayet Bulgaristan bu hususta derhal muvafakat etmediği halde bilâhare onun da iltihakını mümkün kılacak bir şekilde dört Devlet arasında anlaşma ile işe başlanabileceğini izah etmiştir.

Reisicumhur Hazretleri Türkiye'nin bu hususta Sovyet Rusya'nın muvafakatini alması tabii olduğunu ve bunun mümkün bulunduğunu, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın coğrafi vaziyetleri itibarile İtalya hassasiyetini derpiş etmemiz lâzım geldiğini ifade etmesi üzerine M. Venizelos' biz yalnız Balkan hudutlarımızın emniyetini istihdaf edeceğiz; binaenaleyh dostumuz İtalya'nın buna bir diyeceği olamaz ve icap ederse bu hususu gider bizzat izah ederim cevabını vermiştir.

Böyle büyük bir işin yapılabilmesi için Yunanistan'da fırkalar arasında bu hususta ittifakın lüzumuna söz intikal edince M. Venizelos, M. Maximos hakkında itimadından bahsettikten sonra kendisi henüz muhalefette iken bu işin daha kolay olacağını, çünkü kendisinin muhalefet vaziyetinde bu meselede bugünkü Hükümet fırkasına muhalefette yapamayacağından fazla Hükümeti takviye edebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Reisicumhur şimdilik Arnavutluk hudutlarına temas edilmeyerek ve tabii Arnavutluğun da Balkan'da vaziyeti olduğu nefyedilmeyerek şimdilik beş devlet arasında yapılmış gibi işin izharına ait ve bu anlaşmanın hudutların ehemmiyetine ve sulhun muhafazasına münhasır mütevazi bir anlaşma halinde nasıl yapılabileceğine dair gösterdikleri usul ve şekilden çok memnun olan M. Venizelos bu Balkan anlaşması tasavvur ve tertibi için büyük Reisicumhurumuza karşı "bu sizin büyük plânınızdır" tabirini kullanmış ve namını vermiştir. Reisicumhur Hazretleri bu mükâleme neticesinde ertesi günü İsmet Paşa Hazretleri ile birlikte M. Venizelos'un ve benim bu iş etrafında görüşüp çalışmamız arzusunu izhar buyurmuşlar ve bana bu vadide direktif vermişlerdir.

Filhakika ertesi günü İsmet Paşa Hazretleri ile birlikte M. Venizelos'la Pera Palas otelinde buluşularak bu mesele uzun uzadıya konuşulmuştur. Birdenbire acele yapılması korkusu ile çok ihtiyatlı ve çekingen durduğum ve bir az zamanla da işlenmesinde faide mülâhaza ettiğim ve Başvekilimden teşvik kadar ihtiyat direktifi telâkki ettiğim bu işte ve M. Çaldaris Hükümeti ile ve onun Hariciye Nazırı ile esasları hakkında henüz az çok muayyen ve teferruatlı bir şey konuşmadığım bu işte M. Venizelos bizi çok teşçi etmiştir.

Bu üçlü müzâkere naticesinde Başvekilim bana bu vadide istikşaf ve istitlaatta bulunmaklığım emrini vermiştir.

Sulh için zaten Balkan Konferansını himaye etmekle Türkiye'nin derpiş ettiği bir hedef üzerinde İsmet Paşa Hazretleri emin ve ihtiyatlı adımlarla ve her tarafı ihzar ederek, alâkadarlarla konuşarak ve anlaşarak yürümeğimizi Türkiye Hariciyesine bir direktif olarak ifade buyurmuşlardır.

Türkiye'nin samimî sulh arzusuna uygun düşen bu tertipte hedefe varmak için ilk merhale olarak Romanya ve Yugoslavya Hükûmetleriyle tasavvur edilen ve tekarrür eden ademi tecavüz muahedelerinin intacı ile iktifa olunması İsmet Paşa Hazretleri ile M. Venizelos'tan ayrıldıktan sonra aramızda cereyan eden mükâlemenin hulâsa ve esasını teşkil eder.

T. R.

D. B. A. - Yunan 2/86 - D. 3. d. 2.

D. B. A. - Devletler, K. 15/34.

BELGE NO. 3

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL
İLE YUGOSLAVYA KRALI ALEXANDRE ARASINDA YAPILAN
GÖRÜŞMEYE DAİR DIŞİŞLERİ BAKANI TEFİK RÜŞTÜ'NÜN NOTU

Çok Gizli

4/10/1933

Rakib oldukları harp sefinesinde istikbaline gittiğim Yugoslavya Kralı Hazretleri Dolmabahçe rıhtımında karşıya gelen Reisicumhur Hazretleriyle beraber sarayın somaki salonunda ilk resmî mülâkat ve mükâlemede bulundular. Reisicumhur Hazretlerinin tasvipleri ve Kral Hazretlerinin de muvafakatlerinin inzımanı ile bu görüşmede hazır bulundum. Ve tercüme vazifesini de yaptım.

İki Devlet Reisinin birbirile görüşmelerinden mütevellit memnuniyet ifadelerinin teatisinden sonra evvelâ Kral Alexandre'ın İstanbul'a gelirken Varna'da Euxinagrade sarayında Bulgar Kralı Boris'le görüşüğünü ve bu mülâkatta hiçbir siyasî iş bahse konulmayıp muhaverelerinin aile hususlarına inhisar eylediğini ifade buyurdular.

Mustafa Kemal Hazretleri de bir müddet evvel Ankara'da imza edilen Türk - Yunan Misakının münhasıran sulhu istihdaf ettiğini tavzih buyurdular. Bunun üzerine Yugoslavya Kralı Hazretleri Balkanlarda hudutların ve sulhun istikrarı için Yugoslavya'nın Türkiye ile aralarında mesai teşrikinin faideli olacağını beyan ettiler ve Türkiye ile Yugoslavya arasında henüz muallak kalan emlak meselesinin halli için emir verdiğini beyan ettiler. Yugoslavya'nın bu vadideki iyi niyet ve hareketinden bir şikâyetim olup olmayacağını sual tarzında söz söylerken bana dönerek Reisicumhurumuz huzurunda sordular ve müteakiben Türkiye ve Yugoslavya Hariciye Nazırlarının aralarında Cenevre'de tabii Hükûmetlerinin direktifi dahilinde tekarrür ettirdikleri bir ademi tecavüz muahedesi aktedileceğine işaret edilerek bunun kendi arzuları ve tarifleri dahilinde olduğunu gösterdiler.

Reisicumhurumuz Hazretleri artık muharebeye meydan vermemenin lüzum ve iyiliğinden bahsederek Balkanlarda sulhu muhafaza hususunda mesai teşrikinin memnuniyetle telâkki ettiğini ve bu vadide çalışmayı teşvik ve himaye buyurdularını ve bu yolda Yugoslavya ile Türkiye'nin çalışmalarının faideli olacağını ve Cumhuriyet Hükûmetine bu yolda direktif verdiklerini ifade ve izhar ettiler. Bu esasta devam eden daha karşılıklı bir iki cümleden sonra Balkanlarda sulhun muhafazası için bütün Balkan Devletleri arasında mesai teşriki hususunda ve bu husus için Yugoslavya Kralı Hazretlerinin gayet iyi ve müsbet bir iş telâkki ettiği Türk - Yunan anlaşmasının Balkan sulhu mesaisini teshil edecek mahiyetini kaydederek Balkanlar arasında sulhun takriri için derpiş edilen mesai teşrikinin husul bulması için Türkiye ve Yugoslavya Hükûmetlerinin birlikte gayret sarfetmeleri lüzum ve faydasında iki Devlet Reisi temamilere mutabık kalmışlardır. Bu hususî mülâkat yarım saat sürmüş ve çok samimî olmuştur.

Müteakiben Mustafa Kemal Hazretleri Kral Alexandre Hazretleriyle birlikte, Kraliçe Hazretlerini ziyaret ederek ve Kral Hazretlerine ziyaret iadesi için, gemiye gittiler.

Sarayda Kral Hazretlerine verilen hususî akşam ziyafetinde yanyana oturan iki Devlet Reisi kendi aralarında görüşmelerine devam etmiş ve gündüzkü resmî muhaverede çizdikleri Balkan sulhu işinde temamilere anlaşmış oldukları ve seviştikleri her hallerin-

den mütezahir olmuştur. Kezalik bu akşam ziyafeti vesilesile tanıştıkları İsmet Paşa Hazretleri de Yugoslavya Kralı Hazretlerinin diğer yanında bulduklarından aralarında hayli samimi görüşmeler cereyan ettiği karşidan müşahede ediliyordu.

Şurasını da ayrıca kaydederim ki sırf siyasi cümlelerin tasrih ettiği gündüzkü mükâlemeleri esnasında Yugoslavya Kralı Hazretlerinin Büyük Reisicumhurumuzun büyük kudreti hakkında hürmet ve hayranlıklarını ifade eden ve Mustafa Kemal Hazretlerinin de umumî harp esnasında ve bilâhare Yugoslavya Krallığının tesis ve tarsininde Kral Alexandre Hazretlerinin büyük fedakârane mesaisi ve büyük vatanperverliğini sena eden cümleleri geçmiştir ve bu ifadelerini bariz samimiyetine delil olmak üzere Kral Hazretleri Reisicumhur Hazretlerinin kendisini asker arkadaşlığına kabul etmesini reca etmiştir.

T. R.

D. B. A. - Yugoslavya, 1/63 - D. 3., d. 2.

D. B. A. - Devletler. K. 15/37.

BELGE NO. 4

KEMAL ATATÜRK - GENERAL METAKSAS

GÖRÜŞMESİ

Ankara, 19 Birinciteşrin 1937

Reisicumhur Kemal Atatürk, Yunan Başvekili General Metaksas'ı ve maiyetinde gelen Heyeti, salı 19/Birinciteşrin/1937 de saat 17 de Çankayadaki Köşklerinde audience'a kabul buyurdular. Bu saatte Köşke varan General Metaksas ve Yunan Heyeti, Cumhurreisliği yaverleri, Başyaveri ve Hariciye Protokol Şefi tarafından karşılanarak aşağı kattaki salona alındılar. Ve Hariciye Protokol Şefinin daveti üzerine General Metaksas yukarı kata çıkmak üzere salondan ayrıldı; Yunan Heyeti aynı salonda kaldı.

General Metaksas Reisicumhur'un, çalışma odasında, huzuruna kabul olundu. Reisicumhur'un arzusu ve iradesi üzerine bu audience'da Yunan Başvekili General Metaksas ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Dışarı İşleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü Aras'tan başka Türkiye'nin Atina'daki Ortaelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'la Yunanistan'ın Ankaradaki Ortaelçisi Rafael de hazır bulundular.

Audience esnasında Türkçe konuşan Reisicumhur'un yüksek beyanatını Dr. Tevfik Rüştü Aras Fransızcaya terceme vazifesini ifa etti.

Yazıhanelerinden lütfen bir iki adım ilerliyerek Yunan Başvekili'nin elini sıkmakla kendisine iltifatta bulunan Reisicumhura Yunan Başvekili, kendi Hükümdarı Kral İkinci Jorj'un selâm, sevgi ve saygılarını arza memur bulunduğunu ve bu vazifeyi ifa etmekle mübahi olduğunu bildirdi; buna kendisinin şahsî derin saygılarını da ilâve etti. Reisicumhur, Yunan Başvekili General Metaksas'a, Kralın dostane nezaketinden mütehassis oldukları ve avdetinde bilmukabele kendi selâmlarını, dostluklarını, muhabbetlerini Yunan Kralı Majeste İkinci Jorj'a iletmesi ricasında buldukları cevabını verdiler. Ayakta ve Fransızca konuşularak geçen bu ilk muhavere esnasında Yunan Başvekili General Metaksas'ın, Reisicumhur Atatürk'ün huzurunda bulunmaktan çok mütehassis olduğu sesinin edasından ve ifadelerinin heyecanından anlaşılıyordu.

Reisicumhur, yazıhaneleri başına oturdular. Ve yandaki kanapede General Metaksas'a da yer işaret buyurdular ve küçük bir masa üzerinde duran kutudan bir sigara ikram ettiler. O esnada kahve de getirildi.

* * *

Reisicumhur General Metaksas'ın hatırını sormak iltifatında bulunarak konuşmayı açtılar.

Yunan Başvekili bu yüksek nezakete teşekkür etti. Yaratıcı ve başarılı eserinin ötedenberi hayranı bulunduğu Büyük Atatürk'e bizzat tazimlerini arzetmek ve onu yakından görmek saadetine vesile veren bu seyahat fırsatını elde ettiğinden dolayı kendini çok bahtiyar saydığını, Atatürk'ün rehberliği altında yeni Türkiyenin vâsıl olduğu harikulâde terakkiden Yunan Milleti'nin çok sevinmekte olduğunu, Türkiyenin ilerlemesini ve kuvvetlenmesini bizzat kendi kuvvetlenmesi ve ilerlemesi addettiğini, bu samimî takdir, sevgi ve bağlılık duygularına Hükümdarından en son köylüsüne kadar bütün Yunan Milletinin de tamamen kendisile müşterek olduğu teminatını vermeği vazife bildi; dost ve müttelik Türk Devleti'nin sunuruna geldiği andan itibaren hakkında gerek resmî Makamlar tarafından gösterilmiş ve gösterilmekte olan yüksek hüsnü kabulden, gerek Türk Halkı'nın izhar ettiği samimî dostluktan minnettar bulunduğunu arzetti.

Reisicumhur, Yunan Başvekilinin, gerek Hükümdarı namına, gerek kendi adına ve gerek dost ve müttefik Yunan Milleti namına bildirdiği bu güzel düşüncelerden mütehassis olduğunu, ve Yunan Başvekilini şahsan tanımak fırsatını bulmaktan dolayı memnun kaldığını, kıymetli Yunan Kralı Majeste Jorj'un yüksek kavrayışlı rehberliği altında Yunan Hükümetinin dikkatli mesaisi neticesi olarak bu komşu ve dost Memleket'in terakkiye doğru gitmekte olduğunu, Atina'yı muhtelif vesilelerle ziyaret ve Yunan Devlet Reisi ve ricalile temas eden Devlet adamlarımızdan ve Elçimizden işitmekle de memnuniyet duyduğunu söyledi. Ve gerek kendisinin, gerek Türk milletinin Yunanistan'ın bu göze çarpan ilerilemesi karşısında tıpkı kendilerinin Türkiye hakkındaki güzel hisleri gibi aynı samimiyetle sevinç duyduğunu ilâve etti.

Yunan Başvekili dedi ki:

—Büyük Atatürk, eğer bir fırsat olub da Yunanistanı teşrif buyursanız benim Zatı Devletinize arzettiklerimin, duygularımdan çok eksik kaldığını, bizzat bütün Yunan Milletinin, Yüksek Şahsiyetinize izhara vesile bulacağı coşkun samimiyet ve hürmet tezahürlerinden görürdünüz. Zatı Devleti'nizi temin ederim ki bütün Yunan Milleti kalbî meftununuzdur. Bundan bir kaç ay evvel bize vaki olan o büyük mesajınız münasebetile tâ en küçük köylere kadar bütün Yunanlıların göstermiş oldukları kalbî bağlılık bunun bir örneğidir.

Reisicumhur cevaben:

—Yunan Milleti'nin hakkımda beslediğini ifade buyurduğunuz duyguya teşekkür ederim. O toplanma vesilesile göndermiş olduğum mesajdaki düşüncelerimi bugün de yanınızda tekrara ve teyide fırsat bulmuş oluyorum.

General Metaksas:

—Büyük Atatürk; Sizin sözleriniz bizim için fiiliyat demektir.

Reisicumhur:

—Bunun böyle anlaşıldığından memnunum. Hakikat böyledir.” buyurdu ve ilâve etti:

—“Biliyorsunuz, ben Makedonyalıyım. Selânik'de Çocukluğumdan beri, Milletinizin çocuklarla tanıştım, dostluk ettim. Onlardan da aynı mukabeleyi gördüm ve şunu da sezdim ki her iki Millet'in çocuklarında birbirlerine karşı daha fazla ve daha hususî mahiyette

bir yakınlık ve sokulganlık vardır. Demek istiyorum ki daha o yaşlardanberi Milletinize muhabbetim vardır. Bu tabii temayüle bakarak her iki Milletin daima birbirine yakın dost olmasını ve öyle kalmasını daha gençliğimden düşünmüştüm. Bilâhare hâdiselerin ilcaları dolayısıyla ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabitlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu, esasda, dikkatle bakılacak olursa bu iki milletin birbirine dost olması her ikisinin de büyük ve hayatî menfaatleri iktızası bulunduğunu, zaman ile bu hakikatin anlaşılacağını ve bu dostluğun teessüs edeceğini ve daima buna çalışmak muvafık olacağını söylemişimdir. Benim, çok eski olan düşüncem bugün tahakkuk etmiş bulunuyor.”

General Metaksas:

—O beyhude mücadelelerle Yunanistanı zâfa düşürmenin, büyük bir hata olduğunu, ve bu hatanın bizi bir felâkete götüreceğini o zaman görmüş ve mes’ul zimandarlarımıza söylemişim. Fakat o vakit sözümü dinlemediğim gibi düşüncemin cezasına bile uğratılmışım. Zaman benim haklı olduğumu isbat etti. Şimdi, görmekle bahtiyarım ki bilâhara alınan hakimane tedbirler sayesinde bu hata tamir edilmiş bulunuyor. Türk - Yunan dostluğu bugün en sağlam bir hakikattir. Bu dostluk bir esastır ve ebedidir. Balkan Anlaşmasının asası da bu Türk - Yunan Anlaşması’ndan başlar.

Reisicumhur:

—Hâdise filvaki böyle cereyan etti. Bugün Balkan İtilâfı da filiyat sahasına girmiş bulunuyor. Bu İtilâfın, alâkadarları Devlet ve Milletlere temin etmekte bulunduğu iyilikler mer’i olduğu şu birkaç sene zarfında hepimizin meşhudu bulunmuştur. Binaenaleyh bu İtilâfın devamında faide görülmek iktıza eder. Yugoslavlarla Rumenlerin bu Antantta devam etmelerine ihtiyaçları vardır. Ve bizim de (Türk ve Yunanlılar)’ın da onlarla birlikte bulunmamızda menfaat vardır. Zatı âlinizin bu husustaki mütalealarınızı öğrenmek isterim.

General Metaksas Reisicumhurun bu yüksek görüşleri dairesinde düşündüğünü, Yugoslavlarla Rumenlerin gerçi Küçük İtilâf Devletleriyle bağlı olduklarını, fakat sadece bu ittifaka tamamen belbağlamaklığın kendi menfaatlerini korumak hususunda kâfi geleceğini zannetmediğini, bu mevzua dair son aldığı haberler de bu düşüncesini

teyid etmekte bulunduğunu, onun için bu iki devletin Balkan İtilâfına bundan böyle de gereği gibi ehemmiyet vereceklerini umduğunu söyledi.

Reisicumhur:

Sulhün ve asayişin takarrürü için hemcivar memleketler arasında yapılan dostluk mesaisinin bittabi makul ve makbul görüleceğini, Küçük İtilâf'ın da bu cümleden olduğunu, ancak teşekkülü ve mahiyeti itibarile, alâkadarlarını temin ve tatmin etmek kâfi gelmediği hadisattan anlaşılın bu Pakt'ın bu iki Devlet için bir esas siyaseti teşkil edemeyeceğini söyliyerek mütalaalarını şu suallerle de tebarüz ettirdiler.

Meselâ: Almanya Çekoslovakya'ya hücum ederse, gerek Yugoslavya ve gerek Romanya bu Memleketi müdafaa için kendilerini ateşe atarlar mı? Böyle yapmakta kendileri için hayatı ne menfaatleri vardır? Bahusus Almanya onlar üzerine hücum etmeği düşünmediği takdirde, bizzat kendileri harb açarak bu kuvveti üzerlerine çekmek tehlikesine teşebbüs ederler mi? Değil bu iki devlet hatta Çekoslovakya'nın tamamîyetini muhafaza etmeği deruhte eden Fransa bile böyle bir taarruz hadisesi karşısında sırf Çekoslovakya'yı korumak için diğer ihtiyaçlarından ve tehlikelerden sarfı nazar eder ve İngiltere ve Rusya ile mutabık kalmadan harekete geçermi? Böyle müşterek bir harekete geçileceği farzolunsa dahi, Yugoslavya ve Romanya hemcivar buldukları Balkan memleketleri hududlarını dostlukla temin etmedikleri takdirde zâfa düşmüş bulunacaklarını takdir etmezler mi? O halde Küçük İtilâf anlaşmasının zâaf noktalarını takdir eden Yugoslavya ile Romanya'nın kendi vaziyetlerini Balkan İtilâfile takviye etmelerine ihtiyaçları vardır, zira onların varlığını da esaslı surette mutmain edecek kuvvet ancak bu Pakt'tır. Bu iki Devlet'in Balkanlarla olan menfaatları mukayese edilecek olursa Merkezî Avrupa ile olan menfaatlerinden daha üstündür. Zira onların en mühim hayat memba ve merkezleri, bizlerin gibi Balkanlarda bulunmaktadır. Bu itibarla da Balkan Paktının ahengi daha kuvvetlidir, yollu mütalealarını serdetti, sonra:

—Binaenaleyh onların da bu ihtiyaçlarını, sizin de bizim de menfaatlerimizi gözönünde bulundurarak benim için ve zannederim hepimiz için ideal olan Balkan İtilâfı'nı devam ettirmeliyiz. Bu Pakt'ın devam müddeti ne kadardır? Zannederim yedi sene... Bu müddetin

nihayete ermesine de üç sene kaldı. Şimdi yapılacak iş bu müddetin inkızasından evvel en yakın bir zamanda, meselâ bu önümüzdeki Konsey içtimaında bu Pakt'ın uzun müddetler devamı için alâkadar Devletlerle birlikte karar verib bu kararı bir sürpriz halinde ilan etmek. . . Böyle bir kararın verilmiş olması Balkan Paktı Devletlerinin tesanüdünü kuvvetle göstereceği gibi bu Pakt'ın mevcudiyetinde ve devamında kendileri için menfaat görmiyen bazı Devletlerin dedikodularına sed çekilmiş olur. Fakat bu tedbiri, tahakkuku anına kadar, hiç işaa etmemeli, tâ ki araya bir takım nüfuzlar ve entrikalar girerek teşebbüse zarar vermiye çalışılmasın. Zatı âlinizin bu hususda fikriniz nedir? "Ben de bu yüksek fikrinize tamamen iştirak ederim; buyurduğunuz veçhe dahilinde bu temdid keyfiyetinin en kısa zamanda tahakkukuna çalışırız" cevabını veren General Metaksas bu babda, bu Balkan Paktı mevzuu etrafında aşağıdaki izahatı verdi:

—Biz Yunanlılar, bu Balkan Pakt'ının devamı için mesaide bulunmaktan geri durmadık ve durmuyoruz. Hatta geçen kışki Yugoslav - Bulgar Paktı yapılması mevzuubahs olmadan evvel Bulgarların bizzat kendi teşebbüsleriyle bize vaki olan "İhtilâflı maddelerin halli" teklifini biz hüsnü niyetle mütalea ettik, bir itilâfa varmanın esaslarını bile Bulgarların Atina'daki Elçisile birlikte hazırladık. Böyle bir proje Sofya'ya gönderildi. Biz buna cevap beklemekte iken Bulgarlar, Yugoslav anlaşmasını yaptılar. Bu da, Bulgarların, hüsnü niyet sahibi olmadıklarını bir defa daha göstermiş oldu. Bulgarlar bir takım muzmer ve geri fikirlerin sahibidirler. Bu yanlış gidişlerinde anlaşılmaz bir inad güderler, realiteye ve onun istilzam ettiği menfaatlerine bakmazlar. Bize vaki tekliflerine cevap verecekleri yerde, Yugoslav itilafını çabucak yapmakla ve bu itilafı müteakib bir takım telmihli neşriyatta bulunmakla Balkan Paktını içinden zedelemek emelini takib ettikleri şüphesini uyandırdılar. Biz bunu soğukkanlılıkla gördük. Bununla beraber böyle bir vaziyet karşısında almamız lâzım gelen tedbirlere bittabi tevessül ettik; zira bizim bugünkü Yunanistan'a bir karış toprak ilâve etmek aklımızdan geçmediği gibi Yunanistandan da bir karış toprak vermemeğe kat'î azmimiz vardır. Bu itibarla garbî Trakyada gayri askerî muntıkanın bittiği noktadan itibaren bütün Bulgar hududu boyunca betondan fortification permamante'lar yapmaktayız. Bu tahkimat Strimon'a kadar temdid edilmektedir. Garbî Trakya sahası dar olduğu için

orada büyük kuvvetler cemetmek ve yerleştirmek güçtür. Biz oradan şimdilik ancak yeni bir alay teşkilini düşünmekle iktifa ettik. Bu tahkimat ve teşekkülle takib ettiğimiz plan şudur: Vaki olacak bir Bulgar taarruzunu ilk anında durdurmak üzere onun hızını bu istihkâmlarda kırmak, kazanacağımız bu müddet zarfında asıl büyük kuvveti Aşağı-Yunanistan kısmında hazırlayarak denizden nakliyat yapub kıt'alarımızı Çayağzı Limanlarına çıkarmak ve Strimon vadi-sinde teksif etmek... Bu kendi tedbirlerimizin yanında en fazla güvendiğimiz büyük kuvvet, dost ve müttefik Türk Ordularıdır. Bulgarların muzmer emeller besleyen ekivok hareketleri, bizi masrafa sokmakla beraber, vatanımızı müdafaa çarelerini bize izhar ettirmek bakımından iyi olmuştur. Onlar da içten içe ordularını takviye etmekle beraber, dahili siyasetleri karışıkçadır. Vaziyetlerinde istikrar görülüyor. İhtimal bu da, esasen bir takım ihtirash malihulyalar yüzünden komşularile olan hakikî menfaatlerini görmemeleri nakisasına ayrı bir âmil daha ilâve ediyor. Balkan Devletlerinin takarrüdeki menfaat noktasını, içlerinde nisbeten en iyi anlıyan Köseivanof'tur. Nitekim bu hususda hiç olmazsa Yugoslavlarla bir Yaklaşma teşebbüsüne giren odur, bu yaklaşmayı tahakkuk ettirmekten Bulgarların maksadı, Yugoslavlara dayanarak diğer Balkan Devletleriyle münasebetleri muvacehede kendilerince bir nevi nüfuz kazanmak maksadına ibtina etmekte olsa dahi... Fakat imzalanan Pakt'ın aralarındaki münasebatı daha sıklaştırdığı da henüz görülüyor. Anlaşılan bu Pakt Yugoslavlara pek emniyet vermedi, her halde onlar Bulgarlarla münasebetlerini sıklaştırmak hususunda, biraz ihtiyatlı davranıyorlar. Diğer taraftan Köseivanof da vatandaşlarındaki zihniyet dolayısıyla bu münasebatı daha ileriye götürmeye cesaret edemiyor. Zira onun da vaziyeti pek sağlama benzemiyor, yakında çekileceği söyleniyor.

Reisicumhur:

—Bulgarları ben de biraz tanırım; Sofya'da Ataşemiliterliğim zamanında bir müddet içlerinde yaşadım. Çalışkandırılar, fakat biraz çetin zihniyetlidirler; bir takım hodbin fikirlere saplı kalmaları itibarile adeta henüz iptidaî zekâlıdırlar denebilir. Büyük ve geniş düşünceleri, beynelmilel vaziyet içinde hakikî menfaatlerini kendilerine temin edecek büyük cereyanları kavrayamazlar. Buna kaç defa bizzat şahid olmuşumdur. Bu böyle olmakla beraber zanne-

nederim ki onları büsbütün desespere etmemeliyiz. Hattâ onları, mümkün olursa Balkan birliğine kazanmalıyız. Onları nevmid ederek başkalarının eline bırakmada menfaat yoktur. Onlara hangi istikametleri takib etmekte en hakikî menfaatleri bulunduğunu göstererek bunu kavramalarına ve anlamalarına çalışmalıyız. Ancak bu hususda onlarla konuşmanın yolunu bilmelidir, onlara zihniyetlerinin anlayabileceği bir lisanla hitab ederek, o da şudur: İşte, Zatı âliniz hükûmetiniz tarafından Memleketinizde alınan tedbirleri izah buyurdunuz. Edirne'nin Yunan Trakyasındaki prolongasyonunda yapılacak tahkimat için Sizin Erkânıharbiyenizin bizim Erkânıharbiyemizle teşriki mesai etmek hususundaki faaliyet, zannederim ilerliyor. Son defa Yugoslavya manevralarından dönerken Atina'ya uğradığınızda sizin Erkânıharbiye Reisinizle bu meseleye temas ederek müşterek bir planın hazırlanması için Mareşalimize salâhiyet verdik. Bu plan hazırlanıp tatbik edilince, şöyle bir vaziyet hasıl olacaktır: Edirne Kalesi bir Blok; onun yanında yaptırmakta olduğunuzu söylediğiniz istihkâmat; ve bunların yanında da cenubî Yunanistandan getireceğiniz kuvvetler... Bu üç kombine kütlenin vücuda getireceği hat Bulgarları durdurmağa ve binaenaleyh düşündürmeğe kâfidir. Tabii, bizim tarafımıza taallük eden kısımlarda bütün tedbirlerimizin şimdiden ikmal edilmiş olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Biz, gayri-askerî muntıkanın başından itibaren Karadenize kadar hududlarımızı daimî istihkâmlarla kapadık; Kırklarelini mevkii müstahkem haline koyduk. İşte arada açık kalan Edirne kısmını da, bu müşterek plânın tatbik edilmesi ile kapayacağız. Böyle Sizin ve Bizim hattımız birleşmiş olacak. Türkiye'ye aid kısım hakkında benim Erkânıharbiye Reisimize vermiş olduğum direktif şudur: Türk Trakyasında, Bulgar kuvvetlerinin heyeti mecmuasını başlıbaşına karşılayub onu yenebilecek kudrette daimî bir ordu bulundurmak... Öyle ki Devletimiz başka taraflarda başka ordularla karşılaşmak vaziyetinde bulunsa dahi Trakya'da mevcut olan ordumuz, kendi kuvvetile vazifesini ifa etsin. Bu plan, muvaffakiyetle tatbik edilmiştir. İşte Bulgarlara karşı tatbik edilecek tedbirin birinci kısmı budur. İkinci kısmı, onlarla konuşmak ve onlara Balkan Birliği içindeki menfaatlarını anlatmaktır. Ancak bu lisanı duyunca düşünürler ve ancak bu dediklerimin heyeti mecmuası yapılıncâ onlarla konuşulabilir. Fikrimi şöyle bir teşbihle de hulâsa edeyim: Kapalı kapı, açık kapı...

Kapalı kapı, yukardanberi anlattığım askerî tedbirlerin mevcuttur. Bu kapıya alını dayıyan Burgarlar, Garbî ve Şarkî Trakya'ya taarruz etmekten, Ege Denizine inmekten ümidlerini keseceklerdir. İşte o zaman onlara açık kapıyı göstermeliyiz; bu kapı, onlara kendi hakikî menfaatlerini gösterme ve anlaşma yoluna götürür ve onların Balkan Camiası için kendi cirimleri ile mütenasib bir şekilde müsbet bir unsur olmaları sahasına çıkarır. Bu söylediklerimin tamam olması için tahakkuk ettirilecek nokta, Edirne Kalesidir. Bu işin tamamen ikmal edilmesi bir zaman meselesidir. Zannedirim onbeş sene kadar bir zamana ihtiyaç varmış. Mevcut Balkan Pakt'ının temdid edilmesi bu zaman bakımı noktasından da faideyi mucib olur.

Mevzuubahs ettiğimiz Edirne Kalesi tahkimi meselesinin bir de beynelmilel taahhüdlerle alâkadar bir cebhesi vardır. Yani bizler böyle bir tahkime teşebbüs ettiğimiz takdirde Bulgarlar mevcut muahedeler ahkâmını bozarak gayri askerî muntıkaya ihlâl ve ilga ettiğimizden Cemiyeti Akvama şikâyette bulunabilirler. Esasen böyle bir şikâyete verilebilecek cevablar vardır: Bulgarlar, sadece gizliden gizliye değil, ve fakat irade etmeksizin açıktan açığa Nöyyi Muahedesinin askerî ahkâmını ihlâl etmekte bulunuyorlar: Son manevraları da bunun bir misalidir. . . Erkânıharbiyelerimizin vücade getirecekleri müşterek plan mesaisi nihayete ererek tatbikata inkılâb edeceği zaman bu son noktanın tedbirleri de bulunabilir sanırım. Her halde, bizim tarafımızdan bir provocation'a meydan vermemek ve Bulgarların hareketine göre gayri askerî muntıkanın teslihi işini tanzim etmek eyi olur.

General Metaksas:

—Evet, en başlıca müşkül, bu beynelmilel taahhüdler işinin halli ve gayri askerî muntıkanın ilgası meselesidir. Türkiye ve biz, bu işi müştereken yapacağımız için her ikimiz arasındaki kısma aid gayri askerî muntıkanın ilgasından dolayı tarafeynce bir şikâyet vaki olması düşünülmez. Bu babda ancak Bulgaristan'ın şikâyeti mevzuubahs olabilir. Duyuyoruz ki Bulgarlar, yakında Nöyyi Muahedesinin askerî ahkâm kısmını ilga ettiklerini ilân edeceklermiş. Böyle bir emri vaki zuhurunda bizler de sebep tutarak bilmukabele Zone démilitarisée kaydını kırdığımızı ilân ederiz.

Reisicmhur:

—Bulgarlar, mevzuubahs muahedenin ilân etmeksizin de şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de ordularını teçhiz ve takviyeye devam edebilirler.

General Metaksas:

—Onların öyle bir hareketini, icabında misallerle tesbit ederek meşru müdafaa vaziyetinde bulunduğumuzu isbat edüp böyle bir teşebbüse geçmemiz güç değildir.

Reisicumhur:

—Dediğim gibi, icabında bunun yolu bulunabilir. İşte yukardan-beri söylediğim tedbir ve teşebbüslerin heyeti mecmuası Bulgar meselesini kökünden halleder.

General Metaksas:

—Benim de kanaatim bu yoldadır. Yakında buraya gelecek olan Erkânıharbiye Reisimizin Mareşalle müzakerede bulunmasını kendisine tebliğ ederim.

Reisicumhur:

—Bu münasebetle bir şey söylemek istiyorum. Geçenlerde, Mareşal'ın Atina'yı ziyareti esnasında Majeste Kralınız, kendisini kabul ettiği zaman, onun vasıtasile bana selâm ve muhabbetlerini yollamak nezaketinde bulunmuş. Bundan çok mütehassis oldum. Ben de bilmukabele teşekkürlerimi, selâm ve muhabbetlerimi kendilerine bildirmek için Elçimizi memur etmek istedim. Fakat Siz buraya gelmek için yola çıkmak üzere olduğunuz cihetle buna imkân bulunamadı. Gerçi Elçimiz Majeste Kral tarafından audience'a kabul edilerek benim duygularımı kendilerine ve Majeste'nin hissiyatını da buraya bildirmişti. Fakat bu, Majestenin Selânik'te Trakya Umumi Müfettişimizi kabul ettiği zamanki selâmlarına aid idi. Onun için, bu kerre dönüşünüzde Majesteye Mareşal vasıtasile bana gönderdiği selâmdan ve Mareşal hakkında gösterdiği hüsnü kabulden dolayı dostane hissiyatımı ve kalbî selâmlarımı ve teşekkürlerimi Zati âlinizin bildirmesini Sizden rica ederim.

General Metaksas:

—Bana tevdi buyurduğunuz bu şerefli vazifeyi maalfitihar ifa ile hassaten bahtiyar olurum.

Reisicumhur:

—Biraz önce, Balkan Pakt'ından bahsederken bunun esasının Türk - Yunan entente cordiale'i olduğunu söylemişdiniz. Bunun devam müddeti, zannederim on senedir. Gerçi diğer Pakt gibi bu anlaşmanın da nihayet bulmasına daha vakit vardır. Fakat her iki taraf da bu muahedenin devamında faide olacağı noktasında aynı fikirde olduğuna göre bunun da şimdiden aramızda temdidi derpiş edilmesi hususunda mutabıkım.

General Metaksas da bunu muvafık bulunduğunu ve icraya hazır olduğunu söylemesi üzerine Reisicumhur:

—Ancak, Balkan Paktı, Balkan hududlarının mütekebil emniyetini temin ve mevcut istatükonun muhafazasını deruhde ettiği ve bu ise Bulgar meselesini halle kâfi geleceği cihetle aramızda ayrıca bir de antant kordiyal'in devamı artık pek lüzum ve mevzu kalmayacağı fikrinde bir itiraz varid olması ihtimali de bulunabilir. Fakat bence, Balkan Paktı için Bulgar Meselesinin yegâne "base" telakki edilmesi zayıf bir şey olacağı gibi Türk - Yunan antant kordiyali için de sadece böyle bir meselenin yegane "base" kabul olunması zayıf bir şeydir. Binaenaleyh bu itibarla antant kordiyal de kendine aid bir hususî mahiyeti haiz olmaktadır. Onun Balkan Pakt'ından başka bir şümülü daha olmak gerektir. Bizimle Sizin Anadolu sahillerile adalar arasında bir de deniz hududumuz vardır. . . Balkan antantının müdafaası dairesi buna şamil bulunmamakla bu hududun müdafaası doğrudan doğruya ikimize teallük eden ayrı bir mevzu teşkil eder. Buna nazaran, Türk - Yunan anlaşmasının mahiyeti en geniş sahada birlikde yürümeğe olmalıdır. Ve böyle olmasında mutabıkım. Şu halde aramızda mevcut antant kordiyali zâten esasında derpiş edildiği veçhile deniz hududlarına, yani umumî mahiyette birleşmeye teşmil edecek bir şekilde ifade ederek takviye etmelidir. Bu deniz hududlarımızın müşterek müdafaasına dair mütaleanızı dinlemek isterim.

General Metaksas:

—Bu esasta birlikte yürümeğe, meseleyi Erkânıharbiyemizde tedkik ettirmeğe ve mütalea etmeğe hazırım.

Reisicumhur:

Ben, müsaadenizle bu müdafaayı iki safhaya ayırarak mütalea edeyim. Birinci safha şudur: Nyon Konferansında, o konferansa

iştirak edenlerin kabul ve imza ettikleri esaslar dairesinde sahillerimizin muhafazasını deruhde ettik ve sahillerimize yakın denizlerde patruy vazifesini görecek iki devletin harb gemilerinin, sahillerimizde istifade edebilecekleri bazı limanları gösterdik. Meselâ biz, Çeşme Limanını İngiliz gemilerine açık bulundurmaktayız. Bildiğiniz üzere İtalya bu konferansa iştirak etmedi. Ve fakat bilâhara iştirak edebilmesi için bazı şartlar dermeyan etti. Bu şartlar cümlesinden olmak üzere de kendisi de Akdeniz kontrolünde diğer iki büyük Devlet'le aynı şerait içinde mevki almak istedi. Bu esas dairesinde Paris'deki eksperler ona bir kontrol hattı, tayin ettiler; zannederim 13 veya 14 rakamlı hat. Bu hat, bilhassa size ve kısmen de bize temas etmektedir. Bu kararı, alakadar iki devlet, önceden bizim mütaleamızı almaksızın bize adeta bir teblig suretinde bildirdiler. Gerçi Siz de, biz de İngilizlerle dostuz. Bu dostluk, imza edilmiş kâğıtlar üzerinde tesbit olunmuş değilse de şifahen ve fiiliyatta mevcuttur, ve hergün daha takviyet bulması da mümkündür. Bu böyle iken, bize evvelce verilmiş vaidlere rağmen, zaruret karşısında, mütaleamız sorulmaksızın hareket edebilmiştir. Böyle bir hattın varlığı bizden bazı limanlarımızda İtalyan gemileri için de yer gösterilmesinin istenilebilme ihtimalini düşündürmüştür. Bittabi böyle bir karara biz ve siz itiraz ettik, bunu kabul edemeyiz, bu vakiadan bizim çıkardığımız mana şudur: Büyük Devletler, menfaatleri iktızası ve zaruretler ilcasile ciddi surette bizlere dost olmalarına ve dost kalmak istemelerine rağmen, kendileri için daha büyük ve daha yakın gördükleri başka menfaatler önünde bizleri de kendi emellerine alet edebilecek zihniyette olabilirler. Onun için biz de hukukumuzu ve hükümlerimizi kendi topraklarımıza bizzat kendi kararımızla tayin ve müdafaa etmek azminde olduğumuzu, bu hakkımızın her hangi bir kimse tarafından kullanılması salâhiyetini, kimseye bırakmıyacağımızı, binaenaleyh bizim rıza ve muvafakatimiz taallük etmeden hiç kimsenin namımıza söz söylemek ve hareket etmek salâhiyetini hâiz olmadığımızı bu vesile ile bütün alâkalara şimdiden anlatmak istedik. Meselâ: yarın herhangi bir müsellâh bir hareket başlasa ve bu da bizi bitarafliğımızdan çıkarmağa sevkedici mahiyete olsa, o zaman bizim yapacağımız şey hemen dostluk hatırı için bir teklife veya bir karara iltihak etmek midir? Bittabi, menfaatlerimizi ve hesaplarımızı derpiş ederek ona göre biz de kendi şartlarımızı dermeyan etmek ve vaki olan teklif mukabilinde isteklerimizi kâğıd üzerinde tesbit ettirmek,

bizden istenilen yardıma ve fedakârlığa mukabil biz de istediğimiz yardımları onlarla müsavi şerait dairesinde müzakere etmek salâhiyetini ve bizzat karar vermek kabiliyet ve kuvvetini daima kendimizde muhafaza etmeliyiz. Yani, en asgarî bitaraflığımızı icabında silâhla müdafaa etmeliyiz. Birinci safha budur.

General Metaksas, Reisicumhur'un yüksek mülâhazalarına iştirak etti:

—Biz bitaraflığımızı müdafaaya müşkil de olsa. . . . karar vermişiz. Esasen, İngiltere ile bizim de muharrer hiçbir ittifak muahedemiz olmamakla beraber eskiden beri an'anevî yakın dostluğumuz vardır. Gerçi biz İtalyanın bizi tehdid etmesinden çekiniriz. Fakat böyle bir hal vukuunda İngiltere de İtalyanın bizim bitaraflığımızı ihlâl etmesine müsaade etmez ve edemez. Zira öyle bir müsaade onun yüksek menfaatleri aleyhine olur. İngiltere, Habeşistan'da yapılmasına müsaid davrandığı hareketle işlediği hatayı bir daha tekrarlayamaz" dedi.

Reisicumhur:

—Düşündüğüm safhaların ikincisine geçiyorum. Sizin sahillerinize ve limanlarınıza böyle bir taarruz olmayacağını kabul edelim. Fakat böyle bir ihlâl hâdisesi bizim sahillerimize vaki olabilir.

General Metaksas:

—İngiltere bizim bitaraflığımızın ihlâl edilmesi için vermeyeceği müsaadeyi, aynı mülâhazalar ve menfaatler çerçevesi içinde sizin sahilleriniz hakkında de tecviz etmez.

Reisicumhur:

—İngiltere Size dokunulmasına müsaade etmez diyorsunuz. Peki. Fakat bize dokunulmasına müsaid olmayı düşünebilir.

General Metaksas:

—Bu, nasıl olabilir?

Reisicumhur:

—Büyük bir düşman ordusunu bizimle işgal etmek ve böyle bir şey dolayısıyla hem vakit hem de harekâtında daha serbestlik kazanmak için böyle bir müsamahada bulunabilir, yani bir düşman ordusunun bizim sahillerimize çıkmasını müsamaha ile görebilir. Habeşistana yaptığı başka türlü mü idi?

General Metaksas:

—Farzı muhal, İngiltere böyle bir şeyi düşünse ve buna müsamaha etse bile karşısındaki ordunun, Türk sahillerine kendini, hesabsız atması ve muhakkak bir muvaffakiyetsizlikle yıpranması ihtimali olabilir mi? Öyle bir ordu Anadolu'nun Habeşistan olmadığını anlamıyacak kadar fahiş bir hata irtikâb edebilir mi? Ordunuzun yüksek kabiliyeti, teknik kıymeti ki Trakya manevralarında kendini bir kat daha göstermiştir, bu gibi bir ihtimali tamamen nez'edecek üstünlüktedir. Böyle bir avantür yapılmasına imkân yoktur.

Reisicumhur:

—Biz böyle bir ihtimal bulunabileceği şıkkını dahi itibarda tuttuk. Tedbirlerimizi ona göre almış bulunuyoruz. Son Ege manevralarının mevzuu bu idi. Ordumuz, Anadolu topraklarına giren ve oralarda içerlere doğru epey ilerlemiş bulunan faik kuvvette bir düşmanı sadece durdurmakla kalmamış, onu, geldiği sahillere tekrar dönemeyecek bir hâle de koymuştur. İşte izah ettiğim bu ikinci safha da böyle bir hal vukuunda ne suretle teşriki mesai edebileceğimizin tedkiki olur.

General Metaksas:

—Türkiye'ye böyle bir taarruz vaki olduğu takdirde Yunanistan'ın ilk yapacağı şey, asgarisi, her ne bahasına olsa bitarafliğimizi silâhla müdafaaya katî kararımız vardır. Daha ileri biribirimize daha ne yardımda bulunabileceğimizi tedkik etmeliyiz. İki memleket birdir ve menfaatlarımız aynıdır.

Reisicumhur:

—Esaslarda hemfikir olduğumuzu müşahede ediyorum. Bu takdirde, şimdi, mümkün olandan başlamak üzere Celâl Bayar'la ve Dr. Aras'la görüşürsünüz. Antant Kordiyale ona göre ifadeler konabilir. Böylece onun Balkan Pakt'ından ayrı olan hususiyeti tamamen tebarüz ettirilmiş olur ve bu yeni şekil, temdidi müddetile birlikte ilân edilir. Bu ilânın asgarî faidesi, bütün dünyada moral bir tesiri haiz olacak olmasıdır. Bunu yapmakta faide mülâhaza olunabilir.

General Metaksas Reisicumhurun bu mülâhazalarına iştirak ettiğini ve bu viçhe dahilinde icab eden mesaiye hemen başlamaya hazır olduğunu beyan etti.

Reisicumhur, buyurdu ki:

—Münasebet gelmişken şu noktayı Size söylemek istiyorum. Celâl Bayar'la çalışmanız, şimdiye kadar İsmet İnönü ile olan çalışmanızdan hiç farklı olacak değildir. Celâl Bayar ve İsmet İnönü, İsmet İnönü ve Celâl Bayar birdir. Yani bütün inkılâb arkadaşları arasında samimî teşriki mesai bizde âdettir ve tabiidir. Bizim takib ettiğimiz sistemde şahsın değişmesi işin değişmesi demek değildir. Haricî ve dahilî politikamızın esasları zaten çok önceden tesbit edilmiş ve çizilmiş bir programa tâbidir. Vazife başına gelen her arkadaş aynı programa devam eder. İsmet İnönü yorgunluk hissetmişti, benden bir buçuk ay istirahat müsaadesi istedi. Ben bu müsaadeyi kendisine verdim. Daha uzun bir müddet dinlenmeye ihtiyacı olduğu için birkaç güne kadar istifa edecektir. Yerine Celâl Bayar asaleten gelerek aynı program ve aynı esaslar dahilinde vazifeye devam edecektir. Bizim sistemimiz zaman zaman inkılâb arkadaşlarımızın birbirlerini ramplase etmelerine müsaiddir. Bu değişmeler, kabine buhranı, noktai nazar ihtilâfı gibi manalarda alınmamalıdır.

General Metaksas:

—Excellence, bütün Yunanlılar bir Atatürk tanır; Şef odur, programı o çizer, veçheleri o tayin eder. Biz böyle biliriz. Bizde de bugünkü sistem budur. Şefim olan Kralımın bana itimadı vardır. Aramızdaki collaboration tam ve derindir. Ondan aldığım kuvvet ve direktifle Yunanistanın tealisine, ordusunun hem vatana ve hem müttefiklerine lâyük olacak bir derecede tekemmül ettirilmesine çalışıyorum. Hükûmetimin samimî mesaisi neticesinde dahilî sükûnet ve emniyet de takarrür etmiştir; muhalefet bugün hemen hiçbir kıymeti kalmamıştır. Bir buçuk senede Yunanistan'da bu yoldaki mesaimizden aldığımız semereleri, Elçiniz de yakından görmekte ve bilmektedir ve kendisi buradadır, anlatsın...

Reisicumhur:

—Hakimane tedbirleri, vakıfane mesaisi ile muhterem bir şef olmakta bulunduğunu göstermiş olan Majeste Kralınızın Size itimadı olduğunu bizzat ağzınızdan işitmekle de memnun oldum. Ciddî gayretinizle Hükûmetinizin birçok müşkülü halletmiş olduğunu biliyorum. Bu mesaimizin, dost ve müttefik Memlekete ve Millete daima refah ve saadet temin etmesini temenni ederim." buyurdu.

General Metaksas, bir büyük Şefin iradesinin en yüksek manayı haiz olduğunu Ankara'yı, ve onu kuran Büyük Atatürk'ü görmekle

büsbütün daha derin bir surette anladığını söyliyerek, pek kısa bir zamanda vücade getirilmiş olan bu şehri, kendisini hayrete düşürmüş olan harikulâde bir sembol olarak tavsif ettiğini bildirdi, ve bu şehri kısaca görmüş olmanın bile bugünkü Türkiyede diğer her sahada da nasıl büyük bir gayret ve hamle ile çalışıldığı hakkında bir fikir verdiğini ilâve etdi.

Reisicumhur, ihtiyaç karşısında, filhakika kısa bir zamanda, oturulacak bir şehir haline konulmasına çalışılmış olan Ankara'yı filhakika, pek çok kimsenin beğendiğini ifade etmekte olduğunu, azçok rahatca oturulabilir bir şehir haline konmuş olan Ankara'nın, daha birçok mesai sarfını istilzam ettiğini, ve bunların, bir usul ve program dairesinde peyderpey yapılmakta olduğunu söyledikten sonra:

—Excellence Ankara adının nereden geldiğini bilir misiniz? Arzu ederseniz bunu bir haritadan takib edelim; daha iyi olur zannedirim” dedi.

Ve, salonda hazır bulunanları ortadaki uzun masanın başına davet, ve aşağıda intizarda bulunan Yunan Heyetinin huzuruna çıkarılmasına müsaade buyurdu.

..... Mösyö Papadakis,
 Mösyö Romanos, Mösyö
 Kustas, Başvekilin yaveri Binbaşı Mösyö Nobilis'dan mürekkebe olan bu Heyet ki – sivilleri caket atay ve zabiti büyük Üniforma giymişti – Başvekil Mösyö Metaksas vedaatle Reisicumhura takdim edildi.

Reisicumhur bunlardan herbirinin elini sıkmak suretile izhar buyurduğu iltifattan sonra onlara da, masa başında oturmalarına lütfen müsaade etti ve dedi ki:

—Biz, siyasal konuşmamızı bitirdik; şimdi de biraz tarihten bahsedeceğiz. Mevzuumuz Ankara'nın adıdır. Bu Ankara adının nereden geldiğini bilir misiniz?

Ve bilhassa eskiden Ankara'da Yunan Elçiliği kâtibi olarak bulunmuş olan Mösyö Papadakis'e iltifatla:

—Siz ki evvelce de Ankara'da bulunmuşunuz; bu adın nereden geldiğini bilir misiniz? sualini irad buyurdular ve Mösyö Metaksas'a teveccühle:

—İşte Excellence, buradan geliyor diye Handatlas'daki Asya haritası üzerinde Baykal Gölü civarında bulunan Ankara adını gösterdiler.

Ve bu ismin oradan buraya getirilmiş olması ihtimalinin pek kuvvetli bulunduğunu söylediler ve bu mülâhazatlarını tarihten, akınlara ve göçlere tekabül eden zamanlarda gene Ortaasyadaki Seyhun ve Ceyhun Nehirleri adlarının Adana havalisine Seyhan ve Ceyhan halinde nakledilmiş olması misalile teyid ettiler. Bu gibi misallerin Amerikada da, Afrikada da bulunduğunu ilâve ettiler.

Bu şehre Ankara adı verilmesinin kıdemi hakkında tenevvür etmek isteyen Mösyö Papadakis'e Reisicumhur:

—Kat'iyetle tesbit edilemeyecek olan bu tarihin Etilerden de çok daha evvel, kablettarih zamanlarda getirilmiş olması ihtimali bulunduğunu ve meselâ onbin, onbeşbin sene önce denebileceği cevabını verdiler. Ve ilk bakışta hayalî, mübalagalı gibi görülebilecek olan bu tarih rakamlarını izam edilmiş zannetmemek lâzımgeldiğini, meselâ bu cümleden olmak üzere geçen gün İngilterede bir hafriyat neticesinde meydana çıkarılmış olan eşyayı gördüğünü ve bu eşyada yirmi beş – otuzbin senelik bir eskilik tesbit edilmiş olduğunu bildiğini; bu eşyanın kendilerini değil, bir İngiliz revüsünde resimlerini gördüğünü ve alâkadar âlimin aynı nüshadaki ilmî makalesinden bu malûmatı edindiğini; Prof. Moug adındaki 5 ciltlik kitabında Amerika'nın bundan ellibin sene önceki medeniyetinden deliller, resimler ve vesikalar göstererek bahsettiğini izah buyurdu.

İşte Ankara'nın da böyle çok eski zamanda Ortaasyadan gelme bir isme malik olduğu tahminini serdettirecek vesikanın bu harita üzerindeki bugün hala canlı adda bulunduğunu ilâve etti.

Audience'ın ikinci kısmı da burada bitti.

Reisicumhur Yunan Başvekilinin ve Yunan Heyetinin huzurunda ayrılmasına müsaade buyurdular. Veda esnasında Başvekil General Metaksas'a iltifatlarını ve Majeste Kral Jorj II.ye selâm ve muhabbetlerinin iletilmesi arzusunu tekrar buyurdular.

Saat onyedî'de başlamış olan audience saat ondokuz otuzda nihayete erdi.

* * *

Bu audience'dan sonra Yunan Başvekili General Metaksas'a Reisicumhur'un kendi imzasını ve Yunan Başvekilinin J. M. inisyalini havi bulunub 19.10.1937 tarihini taşıyan bir altın tabaka ile gümüş bir çerçeve içinde Atatürk imzalı fotoğrafleri Reisicumhur tarafından ihda buyruldu. Madame Metaksas'a da, ipekli bir Hereke Seccadesi hediye edildi.

D. B. A. - Hususî Kalem 1937.

BELGE NO. 5

KEMAL ATATÜRK - JORJ TATARESKU GÖRÜŞMESİ

Ankara, 28 Birinciteşrin 1937

Hariciye Vekâletine

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Atatürk Romanya Başvekili Bay Jorj Tataresku'yu 1937 yılı birinciteşrinin 28'nci perşembe günü saat beş buçukda kabul etmişlerdi. Devlet Reisimizle Romanya Başvekili arasında geçen mülâkatı Zatı Devletleri tarafından aldığım emir üzerine tesbit ediyorum:

*Romanya Başvekili**. – Yeni Türkiye'nin banisini şahsen tanımak senelerden beri taşıdığım bir emeldi. Bugün bu emelim tahakkuk ettiğini görmekle mesudum. Ekselansınıza Kralım İkinci Karol'un dostluk selâmlarını, Rumen milletinin ve Hükümetimin tazimlerini bildirmekle şerefyabım.

Cumhur Reisimiz. – Sizi Hükümet merkezimizde ve kendi aramızda görmekle pek ziyade memnunum. Majeste Kral Karol'un, Rumen millet ve Hükümetinin selâmlarından ayrıca mütehassis oldum.

Romanya Başvekili. – Ankara'yı ziyaretim bende silinemez bir hatıra bırakacaktır. Türkiye topraklarına ayak basduğumdan beri her adımda büyük eserinizle karşı karşıya bulundum. Hususile Ankara sayanı hayret bir eserdir. Sarfedilen gayretlerin az zamanda vücade getirdiği umran şaşılacak bir derecededir.

Cumhur Reisimiz. – Her şeyi kurmak, her şeyi yeniden yapmak lâzımgeldi. Bu yolda ısrar ile çalışıyoruz. Sarfedilen gayretlerin, üzerinizde hasıl ettiği tesire dair söyledikleriniz beni mütehassis etti.

* Kelimelerin altlarını biz çizdik. (B. N. Ş.)

Romanya Başvekili. – Nezdinizde bulunmak şerefini haiz olduğum bu dakikalarda dört seneden beri iktidar mevkiinde bulunan Hükümetimizin müttelik ve dost Devleti alâkadar eden işleri hakkında kısaca malûmat arz etmek isterim. Hükümetimin iş başına geçtiği dakikadan itibaren en fazla ehemmiyet verdiği şey ordumuzun takviyesi olmuştur. Romanya askerliğinde ne gibi noksanlar varsa birer birer ikmal etmeğe ciddi bir surette ihtimam ettik. Techizatımızı artık bize endişe duyurmayacak bir raddeye getirdik. Her nevi silâhlarımız yenilenmiştir. Askerin talimü terbiyesine pek ziyade dikkat olundu. Son manevralarda Romanya ordusu yepyeni bir manzara göstermiştir. Bunları zikrettikten sonra mütteliklerimizin sırası geldiği vakit Romanya kuvvetlerine güvenebileceklerini söylemeğe cesaret ediyorum. Bir tarafta Balkan İtilâfı, diğer tarafta Küçük İtilâf şimalden cenube doğru uzanmış öyle mühim bir müdafaa kuvveti teşkil ediyor ki bunu herkes hesaba katmağa mecburdur. Hükümetim her iki İtilâfı her vesile ile takviye ve tebarüz ettirmeği kendisine çok mühim bir vazife bilmiştir. Bu İtilâflar sayesinde ki bizim doğrudan doğruya alâkadar etmiyen Beynelmül meselelerde tamamen müstakil bir politika takibine imkân bulduk ve büyük Devletlerin hesabına sırf onların menfaatleri için bir takım maceralara sürüklenmek ihtimalini de ortadan kaldırdık.

Cumhur Reisimiz. – Balkan İtilâfı tehlikesiz bir itilâftır. Küçük İtilâfı aynı vaziyette görmüyorum. Bir ittifakın kıymeti bize temin ettiği menfaatlerle üzerimize çekeceği tehlikelerin mukayesesine göre tayin olunur. Bazı itilâflar vardır tehlikeleri menfaatleri kadar çoktur. Bu sözümle Çekoslovakya ile Romanya arasında mevcut olan dostluk aleyhine bir telkinde bulunmak istediğimi düşünmemelerini bilhassa reca ederim. Mütalealarımı çok umumî bir mülâhaza ile söylüyorum.

Romanya Başvekili. – Küçük İtilâf yalnız Macaristan'ı istihdaf eden bir akiddir. Çekoslovakya'yı Almanya'ya karşı müdafaa için hiç bir teahhüdümüz yoktur. Yalnız kanaatim odur ki Almanya'nın Çekoslovakya üzerine vakti olacak bir hücumu Fransa ile ve Rusya ile bu memleket arasında mevcut ahidnameler neticesi mücadeleyi derhal büyültür ve bunu umumî bir harb haline koyabilir. Çekoslovakya'yı üzerine garbden gelecek bir tehlikeye karşı sıyanet etmeği deruhde etmemiş olmakla beraber öyle bir vaziyetin tehaddüsünde bizim de Çekoslovakya'nın kurtulmasında menfaattar olan milletlerle beraber harbe girmemiz variddir.

Cumhur Reisimiz. – Fransa'nın İngiltere yanında olmaksızın, Çekoslovakya'yı kurtarmak için harbe atılacağı kolay kolay kesdirilemez. Rusya'nın içinde bulunduğu şimdiki şartlar dahilinde, Avrupa'da bir harbe yalnız atılacağını düşünmek, bu da teemmüle değer bir şeydir. Bunun için evvelce söylediğim üzere bir taraftan milletlerarası dostlukların alâkadarlara temin ettiği menfaatleri ve getirebileceği neticeleri daima gözönünde tutmak ne kadar faydeli ise küçük Devletlerin büyük Devletlerle ittifakında mevcut olan başka bir nevi tehlikeyi de unutmamak icab eder. Kavi ile zebunun ittifakı, haricî şekli ne olursa olsun, kuvvetsizin kuvvetliye tebaiyet etmesi, onun emri altına girmesi gibi bir hadisedir. Bunun için Hükümetim haricî politikasında mutlak bir istiklâl endişesi güderek kendisinden çok daha kavi olanlarla bir ittifak siyasetine iltifat etmemiştir.

Romanya Başvekili. – Ekselans Cumhur Reisinin fikirleri Romanya Kralı ve Hükümetinin fikirleriyle tam mutabakat halindedir. Aynı düşünce ile bazı büyük Devletler tarafından onlarla ittifak lehine vaki telkinata itibar etmedik. Şimdiye kadar teati ettiğimiz fikirlerde son devrin en büyük adamı diye tanıdığım Türkiye Cumhur Reisile Hükümetimin fikirlerinde tam bir ahenk ve benzerlik mevcut olduğunu görmekte bahtiyarım. Bu ziyaretim umarım ki memleketlerimiz arasında ticarî sahada mevcut olan bazı müşküllerin tamamen halline yardım edecektir. Ticarî meseleleri yalnız ticaret bakımından değil, iki Devlet arasında mevcut olan dostluğun yüksek siyasî menfaatleri noktainazarından mütalea edecek ve mevcut müşkülâta bu görüşle bir hal sureti arıyacağız. Çok ümid ederim ki Hükümetimizin arzusu ve görüşü aynı merkezde olduğu için anlaşmamız uzun müzakerelere muhtac olmayacaktır.

Cumhur Reisimiz. – Bu mütalealarınızı tasvib ediyorum. Ticarî münasebetler milletlerin siyaseti üzerinde çok müessirdir. Memleketlerimiz arasında mübadele işlerinde mevcut olan müşküllerden haberdarım. Bunların devam etmesini arzu etmem. Temenni ederim ki Hükümetimle bu zeminde vaki olacak konuşmalarınız Türkiye ve Romanya'nın dostluk ve ittifakında mündemic yüksek siyasî menfaatlerin icablarına göre bir sureti halle vasıl olsun.

Romanya Başvekili. – Bu yolda çalışacağız ve muvaffak olacağımızdan pek ümidvarım.

Cumhur Reisimiz. - Dost ve müttefik Hükûmet Reisinin memleketimizden iyi hatıralarla ayrılmasını temenni ederim. Doğrudan doğruya görüşmek memleketleri alâkadar eden meselelerin hallinde en müessir çaredir. Sizi başka defalarda aramızda görmeği pek ziyade arzu ederim. Benden de Majeste Kralınıza dostluk selâmları götürmenizi reca ederim.

Bükreş Elçisi
(İmza) Suphi Tanrıöver

D. B. A. - Hususî Kalem 1937.

BELGE NO. 6

KEMAL ATATÜRK'ÜN FRANSA'NIN ANKARA
BÜYÜKELÇİSİ HENRI PONSOT İLE GÖRÜŞMESİ

Ankara, 10. XII. 1936

—“Türklerle Fransızlar arasında çok eski bir dostluk vardır. Bunun muhafazası ve kuvvetlenmesi lâzımdır. Bunun aksini düşünmek bile caiz olmaz. Bu dostluk katiyen bozulmamalıdır. Fransız ordusu da çok kıymetli ve Avrupada eşi bulunmaz bir ordudur. Türk ordusu da tamamiyle aynı evsftadır. Bu iki ordu da birbirleriyle dost olmalıdır.

Fransızların Sancak havalisine ve bilhassa hududa asker getirdiklerini hükûmetimden haber aldım. Hükûmetim mukabil tedbirler alınması fikrini izhar etti ise de ben kabul etmedim. Fransız askerî kuvvetleri Halepten gelmiştir. Bu her halde mahallî emniyeti alâkadar eden bir tedbirdir. Bu tedbirlerin bizim aleyhimize olduğunu zannetmiyorum. Ve yine zannetmem ki Fransız hükûmetinin hatırından da böyle bir şey geçmiş olsun. Ben mukabil tedbirleri men ettim. Ve hatta normal sayılacak harekâttan bile vaz geçilmesini tavsiye ettim. Ve bu gece de aynı emirleri tekrar edeceğim. Ben bu meseleden artık bahsetmeyeceğim, ve Cenevre'ye giden Murahhas Heyetimiz de, hudud tedbirlerinden bahsetmemesi için talimat almıştır.

Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Türkiye ve Fransanın müşterek kontrolunda olur. Hatta, ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir.

Vaziyeti iyice bildiğiniz ve Suriyede de bulunmuş olduğunuzdan sizin, Bay Büyük Elçi, bizzat Parise gitmeniz ve hükûmetinizi tenvir etmeniz lazımdır. Fransız Hariciye Müsteşarı tecrübesizdir. Bu işi beceremez. Onun nisbeten genç olduğunu söylüyorsunuz, fakat Türk - Fransız dostluğu genç değildir ve binaenaleyh tecrübesiz ellere bırakılmamalıdır.”

Buna Fransız Sefiri şu cevabı verdi:

—“Vaziyet tebellür etmeden Parise gitmekten ise telgrafla işin mahiyetini bildirmek bence daha iyidir. Çünkü Pariste ancak bir iki kişi ile görüşebilirim. Fakat telgraflarım bir çok alakadar şahsiyetler tarafından okunur. Diğer taraftan da Fransız hükûmeti, Türk hükûmeti ile bu vaziyette temasını idame etmek istiyor. Fakat yakında Parise gideceğim ve işin mahiyetini ve bilhassa sizden dinlediğim sözleri hükûmetime nakledeceğim. Meselenin Cemiyeti Akvamda görüşülmesi, işin ancak bir devresi sayılır. Bundan dolayı Dr. Aras ve Numan Menemencioğlu'nun, Parise giderek Fransız hükûmeti ile temasa girmeleri çok iyi olur.” Atatürk, Sefirin, derhal gitmesinde tekrar ısrar etmiştir.

Görüşürken müteaddit defalar: “Bütün bunlar benim şahsî düşüncelerimdir.” demiş ve şu şekilde sözlerine devam etmiştir:

—“Bu mesele, dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümid ederim ki Cenevrede Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu, iyi neticeler veremez, ve işin bu takdirde, ne olacağını da bilemem.”

Sefirde, mümkün olduğu kadar kaçmak ve meseleyi kapatmak isteyen bir adamın hali yoktu. Bilakis dikkatle dinliyen bir adamın vaziyeti vardı. Atatürk'ün “anladınız mı?” sualine cevaben:

—“Çok iyi anlıyorum. Sözleriniz fort ve açıktır” dedi.

Diğer bir vesile ile de, Sefir şunları söyledi:

—“Bu sabah, Suriyeden, Martel'in mesai arkadaşlarından bir zat geldi. Yarın akşam hareket edecektir. Ona, Martel'e bildirilmek üzere vaziyetin buradaki akislerini iyice anlattım.”

Atatürk buna mukabele olarak:

—“Aramızdaki dostluk elbet devam edecektir. Fakat Fransız hükûmeti dikkatle hareket etmelidir.” cevabını verdi.

Dr. Şahtın ziyareti ve umumiyetle Almanlar hakkında sözler:

—“Dr. Şaht, iktisadî meselelerin müzakeresi için gelmiş olduğundan tabii muhatabı İktisat Vekilimiz olabilirdi. Bana Hitlerin resmini getirdi. Bu resmin altında hararetli yazılar vardı.

Fakat biz, sizinle bu masada büyük bir samimiyetle görüşürüz.

Benim maiyetimde Alman kumandanları da bulunmuş olduğundan onları iyi bilirim. Fazla bir fevkaladelikleri yoktur. O zamanlar, şimdiki tecrübem olsaydı, kumanda vaziyetlerinin Almanlara verilmesine mani olurudum. Liman Von Sanders'den orduların umum kumandanlığını nasıl devir ve teslim aldığımı anlatayım. Ben, onun yerine, masaya oturduğum zaman o, ağlıyordu. Ben ona (bu sizin kabahatiniz değildir, burada ağlamayınız, isterseniz Almanyada ağlayabilirsiniz) dedim.”

* * *

Atatürk sofrada hazır bulunan Fransız Ataşemiliterine iltifat etmişlerdir:

—“Ben de ataşemiliterlik etmiş olduğumdan vaziyetinizi bilirim. İşinizi kolaylaştırmak için isterseniz umum erkânıharbiye reisine talimat verebilirim. Tabii, Fransız hükûmeti de, bizim oradaki ataşemiliterimize aynı suretle muamele eder.

Ben Sofyada iken oradaki Fransız askeri ataşesi iyi dostumdu. Beraberce birçok mühim ve verimli işler gördük. Umumî harp başlamış idi. Osmanlı İmparatorluğu henüz muharip değildi. Fransız arkadaşım, Almanların ilerlemesinden meyus görünüyordu. Ben Fransızların kazanacağını ona anlattım ve nikbin olmasına yardım ettim.”

* * *

Franklin Bouillon hakkındaki sözler:

—“Franklin Bouillon dostumdur. Onunla Ankara mukavelesini akdederken ben bir şart koşmuştum. O da, Türk - Fransız dostluğunun devamı idi. Bu şart elan bakidir.

Aramızda muhabere olduğu zaman birbirimize “dostum” diye hitap ederiz. Kendisini görürseniz selamlarımı söylemenizi rica ederim.”

Sefirin cevabı:

—“Ben Franklin Bouillon ile Amerikada tanıştım ve dost olduk. Dostluğumuz o zamandanberi devam eder. Şimdi Fransa Erkânı-harbiye reisi olan general Gamlen de o zaman orta rütbeli bir zabiti idi. Onunla da dost olduk ve iki sene beraber çalıştık. Gamlen, en iyi dostlarımdan birisidir. Görüyorsunuz ki, Ekselans, benim ordu müntesibini ile dostluğum vardır.”

D. B. A. - Hususî Kalem 1936.

BELGE NO. 7

ATATÜRK'ÜN ANKARA'DA BULUNAN SURİYE BAŞVEKİLİ
CEMİL MARDAM VE ADİL ARSLAN İLE GÖRÜŞMELERİ

21-22 Birincikânun 1937.

Ülkünün Nutku :

Bayanlar, Baylar;

Bu gece, bu anda, bu sofrada bulunuyorum. Ne güzel tesadüf. Bizim, Türklerin, çok sevdiği bir milletin Başvekili ve yüksek bir adamı, bu sofrada hazır bulunuyorlar. Bunu aramadan ve düşünmeden, güzel bir tesadüf olarak karşılaşmış bulunuyoruz. Bundan dolayı memnuniyetimi beyan ederim. İsterim ki bundan sonra da birbirini çok sevmiş olan iki millet mümessilleri, daima yanyana bulunsunlar, ve kendilerinin ve mensub oldukları milletlerin birbirine bağlılıklarını, muhabbetlerini söylesinler. Çünkü, bu iki millet arasındaki bağlılık, çözülemeyecek kadar çok düğüm halindedir. Teklif ederim bütün arkadaşlara: bu arkadaşlık ve kardeşlik birlik düğümü için içsinler, ben de, arkadaşlar içerken, elimi bütün arkadaşlar üzerine, masumiyet ve temizlik ve kardeşlik alameti olmak üzere kaldırıyorum.

Cemil Mardam :

Ekselans Cumhurbaşkanına, Türkiyede gördüğüm hüsnü kabulden ve bu akşam bu toplanmada bulunduğumdan dolayı en derin teşekkürlerimi arz ederim. Bu iltifatı ömrümün sonuna kadar unutmıyacağım. Ekselans, sizin namınız, prestijiniz, otoriteniz Türkiyede olduğu kadar bütün şarkta da hâkimdir. İstiklâl mücadelelerinde Suriye, Türkiyeyi örnek olarak almıştır. İki memleket arasında,

teessüs etmiş olan kuvvetli dostluk, geçici anlaşmazlıkları tamamiyle bertaraf edeceğinden eminim.

Atatürk :

Ekselansın benim şahsıma tevcih ettiği samimi sözlerden, ki kendi kıymetli fikirlerini güzel ve bâriz bir surette ifade etmiştir, bundan çok memnun olduğumu söylemeliyim. Fakat derhal buna bir nokta ilâve etmek isterim. Belki de buna bir "maatteessüf" kelimesini eklemek icab eder. Ben bir millet mevcudiyetini kurtarmak için işe başlarken ne yazık ki Suriyeyi, Irakı, bütün islâm dünyasını, zarurî olarak biraz müsamaha etmek mecburiyetinde kalmıştım. Çünkü bütün bu âlemi toplayan büyük İmparatorluğun enkazını, bizim kadar dostlarımız ve dindaşlarımızın da görmüş olduklarını biliyordum. Müsaade ederlerse bir şey daha ilâve edeyim. İmparatorluğun tarzı idaresindeki dürüştüğün doğurduğu bir çok hoşnutsuzlukları da nazarı dikkate almak icab eder. Ben şahsen bütün camia için gayret sarfetsem bile bazı kitlelerde hasıl olmuş bulunan zihniyetler, bizi, birbirimize yaklaştıramıyacak kadar mühim idi. Bu sebeple, ben bütün kuvvetimi ve kudretimi, yalnız bu İmparatorluk içindeki Türk olan unsura hasretmek mecburiyetinde kaldım. Ancak, ben bu işi yaparken çok emindim ki asırlardan beri beraber yaşamış, dindaşlık yapmış insanlar, ayrılamazlar. Yalnız, İmparatorluğun yarattığı bir takım sui tefehhümlerin unutulabilmesi ve nihayet beraber yaşamış bu insanların birbirlerini anlayabilmesi için muayyen bir zamanın geçmesi lazımdı. Bu günün henüz gelmiş olduğuna itiraf ederim ki, kaniğ değilim. Fakat, o dediğim gün gelecektir. İşte bu hakikî güneşin doğduğu günü anlamak için, biz ve dostlarımız, güneşi saymıyanların haksız tazyiklerinden mülhem olmak için daha fazla beklememeliyiz. Derhal ilâve etmeliyim ki ben arkadaşlarımla konuşurken Hariciye Vekilini mevcut farzetmem. Bunu da söylemeliyim ki ben konuşurken, yalnız kendileriyle değil, bütün milletlerin mümessilleri ile de görüşürken, böyle idarei kelâm ederim. Meselâ Mösyö Ponso burada olsaydı sözlerim değişmiş değil, belki daha etraflı ve şiddetli olurdu. Türkiye Cumhuriyeti, gayet açık konuşmak mecburiyetindedir. Ben söylüyorum ki islâm âlemi ve Suriye milleti ve devleti tamamiyle ve katiyen müstakil olmalıdır. Bunu, burada söylediğim gibi, Fransızların ve bütün dünyanın önünde tekrar etmek, benim için şeref ve zevktir. Bunun aksini düşünmek

meskenet olur. Eğer Fransız dostlarımız, bu meseleyi, benim deklare ettiğim gibi düşünmüyorsa, bu da bir ayıptır. Fransız milleti, dünyanın en medeni ve en demokrat milleti olarak tanınmış ve demokrasi revolüsyonunu yapmış bir millettir. Fakat ne de olsa Fransızlar bir gün hakikati görmeğe ve onu olduğu gibi kabule mecbur olacaklardır. Bizim, Türkiye Cumhuriyetinin, hiç bir mevcudiyetten asla korkusu olmadığı içindir ki ben bu sözleri böyle açıkça söylüyorum; ve çok arzu ederim ki makul vaziyet sahibi olan Suriyeli kardeşlerimizin hakkını müdafaa edenler de, en aşağı bu kadar cesur olsunlar. En nihayet, insanlık âleminde insanım diyen Fransızların, bu yüksek davâyı tanınamak için serdedecekleri mazeretlerin çok kıymetsiz olacağı anlaşılmaktadır. Bizim düşündüğümüz ve Suriyelilere düşünmeği tavsiye ettiğim husus, Fransızların da lehindedir. Fransızlar ne istiyorlar? Benim şahsan gördüğüme göre onların binbir derdi, belâsı ve halli lazım gelen binbir meselesi vardır. Onlar için akıllıca hareket şu olmaz mı ki bir taraftan Türkleri dost olarak tanıdıklarını söylerlerken, ki bunda samimî olmalarını temenni ederim, diğer taraftan da dostlarımızın hakkını versinler? Eğer Fransızlar bu hususta bir takım hayalî ve kaptisiyö yollara saparlarsa korkarım ki netice aleyhlerine olur. Bu hususta arkadaşlarımı, Suriye arkadaşlarımı, teşvik etmek istemem. Fakat ben, Kemal Atatürk, söylüyorum ki Türkiye Cumhuriyeti, Fransaya, bütün bu düşüncelerinin mağkûs olacağını gösterecektir. Bu cevap yerinde maddî ve yerinde manevî olacaktır. Çok temenni ederim ki Fransa Hükümeti bunu takdir etsin. O kadar. Bunları bugün söylüyorum, onları yarın açıkça deklare etmek için söylüyorum. Fransızlar akıllarını başlarına alsınlar. Benim için diplomasi meçhuldür. Benim için realite vardır. Bu olacak mı? Olmıyacak mı? Benim makul olarak söylediğim şey olmalıdır.

Çünkü ben gayrı makul bir şeyi hayatımda asla düşünmedim. Dünyanın, beşeriyetin, hakikî lojik gördüğü bir şeyi, herhangi bir millet olursa olsun, bir takım gayrı makul ve hasis ve âdi menfaatler peşinde koşarak onu yapmamağa tevessül ederse, ben, kuvvet kullanmadan onların mağlub olacağına eminim. Şimdi, müspet olarak, belki hiç temas etmediğiniz ve etmeğe lüzum görmediğiniz Hatay meselesi vardır. Hatay meselesi şahsım için yeni bir mesele değildir. Arkadaşlarım beni mazur görsünler. Mösyö Franklen Buyyon ile çok uzun görüştükten sonra ben bir takım şeraiti mahsusa ile Hatayı bıraktım. Bırakmıyabilirdim. Fakat bıraktım. İki şey için bıraktım.

Bunu açıkça söyleyeyim. Bir kere Suriye mevcudiyetini az çok kuvvetli bir hâle koymak için. İkincisi: bir gün Türkiye ve Suriye birbirini anlayacaklardır, bir gün makûs hareketler zâil olacaktır, biz Suriyelilerle kolaylıkla anlaşırız diye bıraktım. Ondan sonra karşılaştığımız vaziyetlere, biz ve Suriyeliler şahit olduk. Bunun üzerine zannederim ki Başvekil ile konuşulmuştur. Daha fazla görüşmeye lüzum yoktur. Fransızlar, Hatayda, Alevilik meselesini ortaya attılar. Aleviler Türktür. Bilmem Ekselans Başvekil ne düşünüyorlar. Alevî aleve tapan demektir. Onlar eski Türklerdir. Ateşperest Türklerdir. En nihayet lisan, Arapça, Türkçe ve saire, bir ırkın mümeyyiz vasfı değildir. Kendilerine soracağım. Acaba bütün Suriyeliler hangi ırktandır? Arapça konuşmalarına rağmen. Belki aynı ırktanız. Tabîî. Ben bu nokta üzerinde durmayacağım. Fakat garptan bir millet gelecek, bunu tayin edecek. Bu benim hoşuma gitmiyor. Çok kıymetli dostlarımız Fransızlara ben açıkça söylediğim gibi siz de, açıkça söyleyebilirsiniz: bu iş'te onları hakem tayin etmiyeceğim. Bizi karşı karşıya bıraksınlar. Biz anlaşırız. Bu takdirde, Türkiye Cumhuriyetinin, Suriye devlet, millet ve Başvekilıyla yapacağı hareket, dostluk ve kardeşlik olacaktır. Bunu ben bütün dünyaya açıkça söylüyorum. Dostlarımız da açıkça söylesinler. Fransızlar bir şey yapamazlar, enerjinizi kullanmak şartıyla. Ben bunu müspet olarak söylüyorum ve icabında da bilfiil gösterecek vaziyetteyim. Fransızlar eğer şüphe ediyorlarsa bunu tecrübe edebilirler. Yapamam! Hepimiz müslümanız. Yemin ederim ki, namusum üzerine söylerim ki bırakmam! Çok temenni ederim ki Fransız hükümeti aklını başına toplasın. Namusum üzerine söylüyorum bırakmam. Kendileri bilirler. Fakat daima Türkiye Cumhuriyetinin arzu ettiği şey, Suriyenin müstakil bir islâm devleti olmasıdır. İsterlerse Suriyeliler bizimle dost olurlar veyahut olmazlar. Bu onların bileceği bir şeydir. Fakat herhalde müstakil bir Suriye islâm devleti kurulmalıdır. Fakat, Fransızlar bunu istemiyorlar. Suriyeyi kısıvrak ellerine almak istiyorlar. Bu sizin enerjinize kalmış bir iş'tir. Eğer Suriyeliler isterlerse ben bunu yapacağım. Fransızlar bizimle ve Suriyelilerle dost olursa, tabîî daha iyi olur. Fransızlar Suriyelileri adam yapmak istiyorlarmış. Fakat evvelâ kendileri adam olsunlar. Suriyeliler zeki, modern ve nazik insanlardır. Fransızların terbiyesine ihtiyaçları yoktur. Suriyeliler böyle düşünmelidirler. Ben Suriyeyi bilirim. Gençliğimde Şam'da bulundum. Sürgün olarak, Abtülhamit zamanında. Suriye-

nin daha bir çok şehirlerinde de yaşadım. Daha sonra kumandan olarak da bulundum. Bütün kabahat Osmanlı İmparatorluğundadır. Balkan Harbi sonunda Gelibolu'da idim. Ben Talat Paşaya teklif ettim. Suriye'ye, Irak'a istiklâl veriniz dedim. Talat Paşa: "Bunu başkasına söyleme, seni asarlar" dedi. Fakat yapılacak şey bu idi. Eğer yapılsa idi bugün Türkiye, Suriye ve Irak, ki zaten kardeşirler, bugün daha samimi kardeş olacaktı, müstakil Suriye, Irak ve Türkiye. Belki çok karma karışık şeyler oldu. Suriyelileri, Iraklıları yanlış yollara sevk eden vaziyetler oldu. Fakat artık bunlar değişti. Fransızlarla, İngilizlerle, herkesle dost olalım. Fakat benliğimizi kaybetmiyelim. Onlar da artık bizim varlığımızı, kıymetimizi anlasınlar, istiklâle hörmet etsinler. Onlar bizi köle olarak telekki ederlerse bundan sayın Suriye Başvekili elbet memnun olmaz. Emir altında olamayız. Bunu Suriyeliler tahakkuk ettirecektir. Ettiremezlerse hiç olurlar. Fakat bu tahakkuk ederse büyük ve şerefli bir mevki alırlar. Açıkça söylüyorum. Suriye devleti, milleti, Başvekili vardır. Ben çok hassasım. Ben makul olmıyan şeyleri kabul etmemiş olmakla iftihar duyarım. Bir Fransız generali gelsin, bütün bir millete hükmetsin. Suriyeliler henüz olgun değilmişler. Fransızlar acaba ne zaman olgun olmuşlardır? Tarih maalesef yanlış anlaşılmıştır. Suriyeliler mükemmelen medenî iken acaba Fransızlar ne vaziyette idi? Daha bir çok meselelerimiz vardır. Fakat ve maalesef bunların ortaya konulması için kuvvet lazımdır. Biz kuvvet yapabiliriz. Türkiye kuvvetini kurmuştur. Suriye de mükemmelen kuvvet yapabilir. Fakat Suriyelilerin ellerini kollarını bağlamışlar. Çözünüz onları, koparınız o bağları! Biz Türkler, sizi seven dostlarımızız. Tabii bu meseleleri diplomatik kanalla takib edeceğiz. Fakat onlar bize galebe çalamazlar. Hatay nedir? Küçük bir şey. Ben, onu bize verin demiyorum. Bu mesele benim için bir namus meselesidir. Biz orayı muharebe ile kaybetmedik. Bize verin demiyorum. İhtiyacımız yoktur. Mesele benim için bir namus meselesidir. Arazimiz o kadar geniştir ki 17 milyon değil, 50 milyon nüfus barındırabilir, ve barındıracaktır. Bu meseleyi halledeceğiz. Bu namus meselesidir. Bunun için en büyük tehlikeyi bile göze aldım. Mesele, Suriye ile aramızda kalınca binbir dostluk yolları ile uyuşuruz. Hatta Suriye Başvekili ile benim aramda kalsa daha çabuk olur. Bunu yapacağım. Fransızlara veremem. Açık söylüyorum. Eğer Ekselans yarın Suriyeye ve Şam'a avdet ederlerse lütfen benim bütün Suriyelilere ve bütün dostlarımıza

selâmımı söylesinler; ve açık olarak desinler ki ben ve hükümetim, sizin tam istiklâlinizi istiyoruz. Eğer Fransızlar mâni olursa Fransızlara da söyleyecek sözlerimiz vardır. Onu da tekeffül ediyorum. Suriyelilerin ordusu yoktur. Fakat bizim ordumuz kâfi. Söz veriyorum: icab ederse girerim ve sonra yine çıkarım. Temenni ederim ki buna mecbur olmayalım. Katiyen bırakamam. Suriyeyi terk etmek istemiyorlar. Fakat terk edeceklerdir. Bir kere tutununuz, ordu yapınız. Korkmayınız. Bir şey yapamazlar. Kuvvet kullanmaz iseniz her şey yaparlar. Bundan emin olunuz. Ben Hatay'ı istemiyorum. Bu, benim için bir namus meselesidir. Dünyanın binbir meselesini bırakarak böyle şeylerle uğraşamam. Uğraşmak isteseydim Türklerle meskûn büyük ülkeler vardır. Fakat ben böyle şeylerle uğraşmam. Hatay'ı verseler de almam. İhtiyacımız da yoktur. Yalnız bu benim için bir namus meselesidir. Bize dost gibi görünüp te bizi birbirimize düşürmek için vaziyetlerden istifade etmek isteyenler aldanyorlar. Bunu ben çok dostâne ve açık söylüyorum. Zaten mevzuubahs olan devlete, bunu, gerek Hariciye Vekili ve gerek Erkânıharbiye Reisi ile de söylemiş bulunuyorum. Dost olduğumuz için samimî ve açık konuştum. Kendilerine memleketlerinde muvaffakiyetler dilerim.

Cemil Mardam :

Ekselans Cumhur Başkanının kalpten gelen sözlerine pek minnettarım. Paristen iyi neticelerle dönüyorum. Ekselansın büyük bir samimiyet ve vüzuyla anlattıkları hakikatler, artık Pariste de anlaşılmaya başlanmıştır. Biz dostuz ve anlaşmamız için vasıtalara ihtiyacımız yoktur. Türkiyenin büyük Önderinin namı ve prestiji ve otoritesi Türkiyede olduğu kadar bütün Şarkta da tanınmaktadır. Aramızdaki geçici anlaşmazlıklar zâil olacaktır. Bu geceyi, hayatımın en yüksek hatırası olarak muhafaza edeceğim. Atatürk'e uzun ömürler ve Türkiyeye refah ve ikbâl dilerim.

Atatürk :

Sözlerinize teşekkür ederim. Türkiye Cumhuriyeti Suriyenin samimî dostudur. Biz Suriyenin tam ve katî istiklâlini ve refah ve ikbâlini isteriz. Avdetinizde Suriyelilere bunu, lutfen, bir muhabbet eseri olarak götürünüz. Size büyük başarılar dilerim.

